

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Siden soxO

MAGASIN FOR DANSK HISTORIE

NR.4, 3. ÅRG. 1986

Indhold

Forsiden:

Chr. II og Frederik d. I afbildet på et af kronborgtapeterne fra 1850'erne. De to kongers magtkamp spiller en stor rolle i artiklen s. 24 om Jørgen Kock og Ambrosius Bogbinder: Det er Chr. II t.v. med det brækkede scepter.

(Foto: Lennart Larsen).

De små børn med
svovlstikkerne 4
af Mona Majgaard Abrahamsen

Kilderne fortæller 11
På ungdomslejr
af Hans Sode-Madsen

Folk og viser 16
Interview med Iørn Piø

Historisk billedtema 22
Nisser

Jørgen Kock og
Ambrosius Bogbinder 24
af Henrik Lundbak

En overset verdenssensation 33
af Dorthe Falcon Møller

Jubilæer 40

Udgiver
Dansk historisk Fællesforening og
Rigsarkivet

Redaktion
Bent Blüdnikow (bb)
Steen Ousager (smo)
Hans Munk Pedersen (hmp)
Poul Sverrild (psv) (ansv.)

Lay-out
Kristin Wiborg

Tryk
Winds Bogtrykkeri ApS,
Haderslev
ISSN: 01-09-6028

Abonnement
tegnes ved henvendelse til
Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9,
1218 København K,
tlf. (01) 12 38 78.
Girokonto: 5 08 62 64.
Kassereren, DHF, Park Boulevarden 52,
8900 Randers.
Abonnementet er løbende
indtil opsigelse.

Pris
Årg. 1986, nr. 1-4: kr. 85,-
Løssalg pr. nummer: kr. 30,-
Udlandsabonnement 1986: kr. 125,-

Distribution
Avispostkontoret

Flytning
Meddeles altid postvæsenet.

© Copyright:
Siden Saxo 1986
Udsendes også af Blindes
Lydførlag,
som lydånd, der fås
på biblioteket.
Ring evt. (06) 96 63 21

Siden sidst...

Med dette nummer af SIDEN SAXO afslutter vi magasinet's tredie årgang. Igen i år har vi udvidet vores kreds af læsere markant, så vi nærmer os et abonnementtal på 5.000. Det er naturligvis en kilde til glæde for redaktionen.

Vi må konstatere stigende produktions- og distributionsomkostninger, ligesom produktforbedringer som SIDEN SAXO's farveforside heller ikke er gratis.

Til trods herfor fastholdes prisen på SIDEN SAXO på de sidste to års lave niveau, nemlig, 85 kr. for en årgang. Vi gør

samtidig opmærksom på, at afmelding af SIDEN SAXO bedes ske skriftligt, samt at et nyt girokort vil blive udsendt i begyndelsen af 1987.

Af nyheder i den kommende årgang skal vi alene nævne, at vi begynder at bringe bogomtaler. Det skal ses i sammenhæng med den store og stigende mængde historisk litteratur, der udgives i disse år, hvor det kan være vanskeligt at holde sig orienteret om, hvad der udkommer.

Princippet bag bogomtalerne bliver, at de er brugerorienterede, aktuelle og korte.

I dette nummer bringer vi et

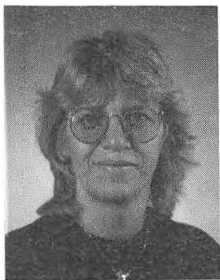
julegaveindlæg, idet vi håber, der blandt vore læsere er mange, der under familie og venner også at blive SIDEN SAXO-læsere.

GLÆDELIG JUL OG PÅ
GENSYN I 1987.

P. S. som afrunding på artiklen i sidste nummer om Trotsky og enkekejserinde Dagmar kan tilføjes, at enkekejserinden i 1919 flygtede fra Krim om bord på et engelsk krigsskib og kom til Danmark, hvor hun boede til sin død i 1928.

De små børn med svovlstikkerne

I artiklen beskriver cand.mag. Mona Majgaard Abrahamsen, der nu er tilknyttet Folkeuniversitetet i Kragerø, Norge, børnearbejdet i tændstikindustrien og de problemer, der altid har været med anvendelse af giftige, kemiske stoffer i arbejdslivet. Det var bl.a. disse problemer, der førte til Danmarks første arbejderbeskyttelseslov, fabriksloven af 1873. Artiklen er blevet til i forlængelse af forfatterens arbejde med børn i billeder gennem historien.

Mona Majgaard Abrahamsen

I 1873 fik Danmark sin første arbejderbeskyttelseslov, »Lov om Børns og unge Menneskers Arbejde i Fabrikker og fabriksmæssig drevne Værksteder samt det Offentliges Tilsyn med disse«.

Der har været en heftig debat i Rigsdagen forud for lovens vedtagelse. Tilhængere af loven havde ment, at det var nødvendigt at beskytte børn mod forældres, værger og fabrikanters misbrug, og de så loven som en naturlig forlængelse af de øvrige beskyttelseslove, f.eks. skolelovene.

Kritikken derimod fandt lovforslaget alt for vidtgående. Man var bl.a. betænkelig ved at give staten mulighed for at kunne gribe ind i forældremyndigheden, ligesom man frygtede, at den nye generation ville udvikle sig til »Sovetryner og Dagdrivere«, hvis den ikke fra den tidligste barndom »lærte at bruge Livet til at arbejde i«.

Trods divergerende opfattelser kunne der dog i de to ting samles et flertal for »Fabriksloven«. Man kunne ligeledes blive enige om, at det var vigtigt at finde en middelløsning, der på den ene side sikrede børnearbejderne mod misbrug, og på den anden

side generede industrien mindst muligt.

Landstingsmedlem, kammerherre C. J. Jessen gav udtryk for manges holdning med denne argumentation: *»Det er vigtigt at paase, at Misbrug ikke finder sted, men det er paa den anden Side ligesaa vigtigt at sørge for, at Børnene ikke hindres i at blive beskjaftigede, selv i en tidlig Alder, med saadant Arbejde, som ikke overgaar deres Kræfter, eller som ikke paa nogen Maade kan skade dem ... Jeg anser det for overmaade farligt, at Barnet, naar det naar 8 Aars Alderen og kommer ud af Asylet – hvor der findes et saadant – da gaar og driver, fordi dets Hjem er tomt, da baade Faderen og Moderen er paa Arbejde ... Dertil kommer desuden, at den Fortjeneste, som Barnet ved sit lille Arbejde kan hjembringe, ikke blot er en Kilde til Glæde for Barnet selv, men ofte tillige er en Betingelse for de smaa Familiers selvstændige Eksistens.«*

De vigtigste bestemmelser i den nye lov blev, at

- 1) Børn under 10 år måtte ikke arbejde i industrien.

- 2) Børn mellem 10 og 14 år måtte højst have en arbejdsdag på 6½ t. – heraf ½ t. som pause.
- 3) Arbejdstiden skulle ligge mellem kl. 6 og kl. 20, dog ikke i skoletiden.
- 4) Børnene måtte ikke arbejde søn- og helligdage.
- 5) Der skulle ansættes to arbejdsinspektører til at kontrollere at loven blev overholdt.

Omfanget af børnearbejdet

I 1870erne havde omkring 1/3 af børnene i de offentlige skoler arbejde. (I privatskolerne, hvor børnene kom fra mere velstående hjem, var tallet noget lavere).

De fleste børn arbejdede ved landbruget, som bude og mælkedrenge, i værksteder eller med husarbejde. Den første statistik over børnearbejdet blev udarbejdet i december 1873, kort før Fabriklovens ikrafttræden. Denne viste, at »kun« 2.559 børn arbejdede i industrien. 17% af børnene var under 10 år. – 1873-loven beskyttede altså kun en lille del af børnearbejderne, fabriksbørnene.

Fabriksbørnene arbejdede især i tændstik-, tobaks-, cikorie-, glas- og papirvareindustrierne. Tobaksindustrien havde det største antal børn ansat, men i tændstikindustrien udgjorde børnene procentvis den største andel af

»Lykken kan ligge i en lille pind«,

skrev H. C. Andersen.

De ældste tændstikker, svovlstikkerne, var små pinde dyppet i svovl. De blev ofte fremstillet i private hjem og f.eks. solgt på gaden af børn, som vi hører om i »Den lille pige og svovlstikkerne.«
(Tegning: Vilhelm Petersen).

arbejdsstyrken. Fabriksarbejde var generelt et drengearbejde, men på tændstikfabrikkerne var op imod halvdelen af børnene piger.

Hvorfor en fabrikslov?

Hvorfor var det kun overfor industriens børnearbejde, der blev grebet ind?

En del af forklaringen skal søges i, at de fleste i samtiden mente, at det var naturligt og nyttigt, at børn arbejdede. I mange arbejder- og håndværkerfami-

lier var det nødvendigt, at alle bidrog til familiens eksistens, og også på landet var det almindeligt, at børn blev inddraget i det daglige arbejde, så snart de havde kræfter dertil.

Desuden var det på fabrikkerne, at det største antal børnearbejdere var samlet. Dermed sås misbruget også tydeligst her.

Endelig blev fabriksarbejde anset for at være det hårdeste og mest usunde børnearbejde. Især arbejdet i tændstik- og tobaksindustrien blev betragtet som sundhedsskadeligt. Under debatten om fabriksloven blev det da også overvejet, om børnearbejdet på tændstikfabrikkerne helt skulle forbydes. Man nøjedes dog med at give indenrigsministeren mulighed for at hæve aldersgrænsen for særligt sundhedsskadeligt arbejde. (Lovens §7)

Tændstikindustrien

I 1850- og 60erne blev der anlagt flere tændstikfabrikker i Danmark, således at der i 1873 var 8 fabrikker med en samlet arbejdsstyrke på 381. Heraf var de 218 – eller 57% – børn.

Det var børnenes arbejde at tage stikkerne ud af de rammer, de var fastspændt i under dypningen i tændsatsen og at pakke de færdige tændstikker.

Indtil midten af 1870erne brugte

Tændstikfabrikken i
Randers annoncerede
efter arbejdskraft i
Randers Amtsavis
10. januar 1865.

Flere Børn kunne faae Arbeide paa Svovlstikfabrikken. Man henbender sig til Mesteren paa Fabrikken.

man hvidt fosfor i tændsatsen på stikkerne. Disse forforstikker havde den åbenbare brugerfordel at være letantændelige. Tændstikkerne behøvede derfor ingen speciel strygeflade. Man blev dog tidligt klar over, at fosforet kunne være sundhedsskadeligt og give sygdommen FOSFORNEKROSE.

Fosfornekrose

Allerede i 1847 gjorde farmaceuten I. Glahn i et foredrag opmærksom på

faren ved arbejdet i tændstikindustrien: »Man har imidlertid begyndt at spore en skadelig Virkning af Phosphoret paa Arbejdernes Sundhed i disse Fabrikker. Deres Tænder, Kjæveben og Been systemet i det hele bliver angrebet«, siger han. Også årsagen til sygdommen kan han gøre rede for: Fosfor omdannes under forarbejdningen til det flygtige og giftige fosforsyrning, der konstant indåndes af arbejderne og forårsager nekrose [Nekrose = hændelsen af væv].

Arbejderne på tændstikfabrikken i Randers opstillet udenfor fabrikken. Det ses, at der er mange børn blandt arbejderne.

(Foto fra Randers Lokalhistoriske Arkiv).

Sygdommen startede i tænder og tandkød og bredte sig til kæberne og medførte på længere sigt, at kæbeknoglen smuldrede og løsnede sig. Patienten måtte enten have de løsnede dele af

kæbepartiet fjernet eller døde i værste fald. Sygdommen var meget smertefuld og kunne give spise- og taleproblemer. Da ansigtet blev vansiret af sygdommen, valgte nogle derfor at begå selvmord.

Det fortælles endvidere, at tændstikarbejderne ofte havde en fosforiserende ånde, og at deres hår lyste, når de forlod fabrikkerne om aftenen.

En retssag

I 1871 fik sygdommen den nystartede avis »Socialisten«'s bevågenhed. Det kom der en retssag ud af:

D. 4. november skriver avisen, at der på tændstikfabrikken i Randers »arbejder ca. 100 ganske smaa Børn i den nedrigste Stank og i det sletteste Locale, der kan tænkes, og for kort Tid siden døde et af dem lige frem af Forgiftelse.«

1 Anklagen går ikke upåagtet hen. Fabrikkens ejer, købmand C. F. E. Hoff, annoncerer følgende i Randers Dagblad d. 13. november samme år: »At Udgifveren af »Socialisten« H. Brix vil blive sagsøgt af mig til Undgjeldelse efter Lovens Strenghed for den i nævnte Blads Nr. 17 af 4de denne indførte Artikel, forsaavidt angaar de deri indeholdte fornærmelige og nedsettende Paastande, angaaende den mig tilhørende Svovlstikkefabrik, bekyndtgøres herved.

Randers den 11te November 1871.
C. F. E. Hoff...«

»Socialisten« lader sig dog ikke true. Tværtimod uddybes anklagen i avisen d. 18. november:

»Paa Herr Hoff's Fabrik arbejder der et halvt hundrede Børn (undertiden noget over, undertiden noget under), i en

Alder fra 7 a 8 indtil 14 Aar. En af Drengene døde for nogen Tid siden. Han var i lang Tid bleven syg og var endog undertiden besvimet, naar Svovlningen af Strykkerne foregik. I det hele taget behøver man kun at opholde sig to Minutter i et af Arbejdslokalerne for øjeblikkelig at indse, hvor farlig og skadelig Arbejdet er for Børnene. Hr. Hoff's Søn, der bestyrer Fabrikken, regalerer ikke saa sjeldent de smaa Børn med diverse Lussinger, naar de ikke arbejder ham hurtigt nok. Arbejdslønnen der nok tidligere var 1 Skilling pr. Ramme er nu kun ½ Skilling. Istedetfor at der paa Fabrikken burde være en Spisestue, maa Børnene nu, naar de vil indtage deres tørre og knappe Maaltid, gøre dette enten i Gaarden, hvad der jo ej kan være tale om ved Vintertid, eller i et af de usunde

Fabrikslokaler, hvad der selvfølgelig er i højeste Grad nedbrydende for Helbreden.

Hvis det kan more Hr. Hoff at anlægge Sag imod os, saa under vi ham gerne den Fornøjelse, da det bliver ham selv, der kommer til at betale Gildet; men vi vil gøre ham opmærksom paa, at en Sagsanlæggelse ikke er det samme som en Gendrivelse ...«

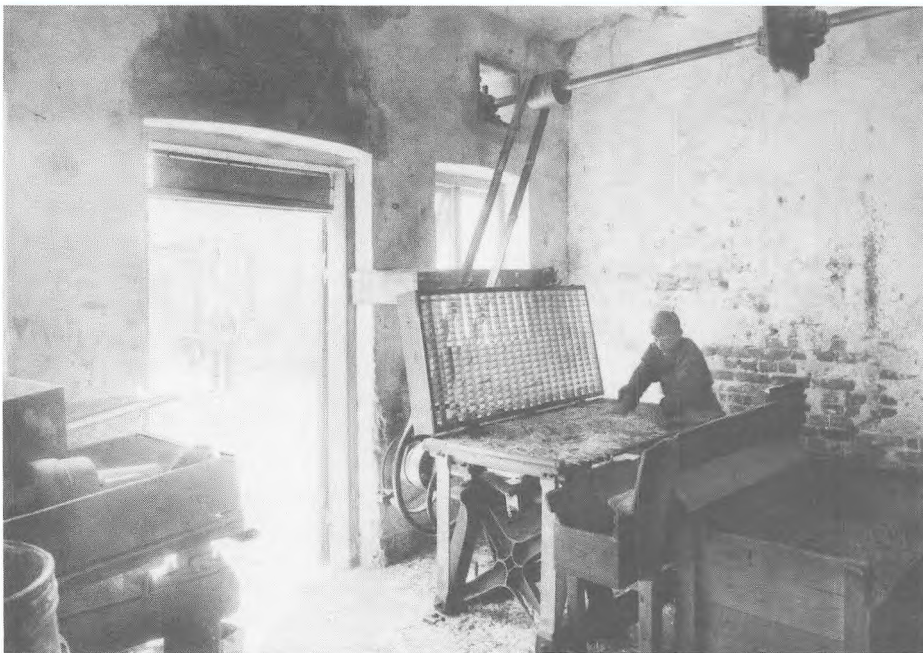
Der kom en retssag ud af polemikken, en retssag, der resulterede i, at Socialistens redaktør, H. Brix, blev idømt en bøde på 100 Rdl. eller simpelt fængsel i 30 dage samt 25 Rdl. til dækning af sagsomkostningerne for fornærmelige udtalelser mod fabrikant Hoff.

I sagsakterne er der ingen oplysninger, der kan be- eller afkræfte avisens angreb, ud over selve dommen.

Arbejderne fra samme fabrik fotograferet ved de store træstammer, der brugtes til tændstikker.

(Billedet er fra »Jubilæumsskrift 1855-1905« fra De forenede Tændstikfabrikker).

Stikkerne lægges parallelt. Fotografi fra De forenede Tændstikfabrikker. (ABA)

Foto fra skæreriet på De forenede Tændstikfabrikker. (ABA)

Distriktslægens vurdering

Kildematerialet viser dog, at flere af »Socialisten«s oplysninger ikke er korrekte. Der arbejdede således ikke 100 børn på fabrikken, men det halve. (Ved erhvervstællingen i 1872 var der ansat 26 drenge og 23 piger på fabrikken). Med hensyn til lokaleforholdene viser kilderne, at fabrikken blev nedrevet og genopført i 1868. Man må derfor formode, at arbejdslokalerne har været nogenlunde hensigtsmæssige i 1871.

Sundhedskommissionen med distriktslægen i spidsen inspicerede lokalene i forbindelse med retssagen og skrev i sin vurdering, at »De af Herr Kjøbmand Hoff her i Byen til Svovelstikkefabrikation for 3 Aar Siden opførte Lokaler, som Commissionen har undersøgt, ere luftige, rummelige og velventilerede og i sanitær Henseende saa hensigtsmæssige som mulige, saa at Commissionen Intet har fundet at udsætte derpaa.«

Omvendt kan man af de årlige indberetninger fra distriktslægen i Randers til Sundhedskollegiet se, at sygdommen fosfomekrose faktisk forekom blandt fabrikkens arbejdere.

I 1865 skriver distriktslæge Brodersen således, at han har haft en 13 års dreng, der har arbejdet i svovlstikkefabrikken, under behandling for nekrose i overkæben. Samme dreng nævnes i beretningen fra 1870, men »efterat Fabrikken er flyttet og indrettet i et nyt og luftigt Lokale, har der ikke vist sig Sygdom af denne Art blandt Fabriksarbejderne«, og hverken i 1871 eller i 1872 – dvs. årene omkring retssagen – beretter distriktslægen om nekrose på fabrikken.

Brodersen skriver dog i 1876, at han dette år har haft 3 patienter med fosfor-

nekrose i behandling. En af disse døde, mens de to andre var i bedring, efter at de løsnede knogledele i kæben var fjernet. De 3 var alle voksne arbejdere på tændstikfabrikken.

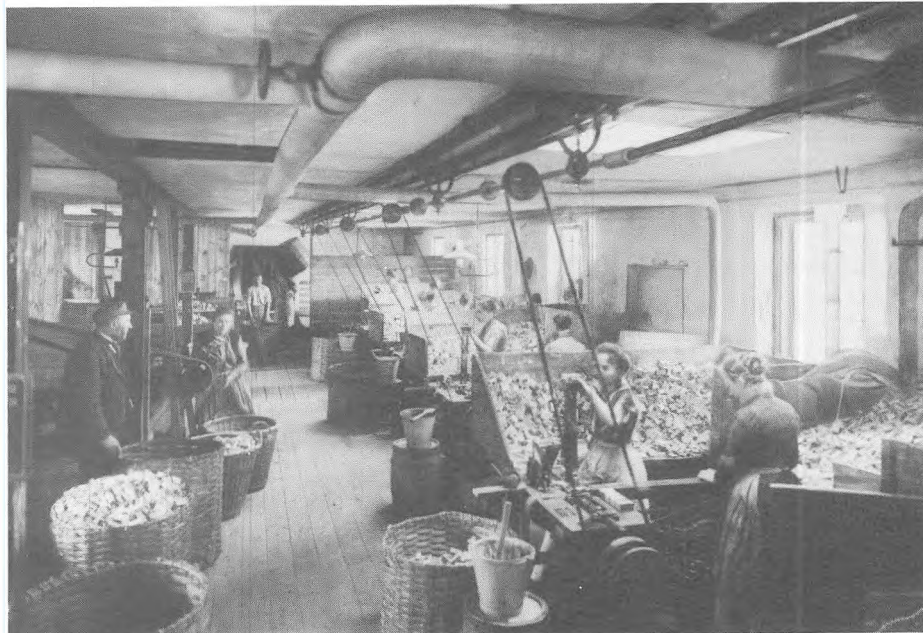
Meget tyder altså på, at »Socialisten« løb med en halv vind, da den berettede om et barns død på grund af forgiftning på Hoff's tændstikfabrik i Randers.

Man må formode, at distriktslægen, der var opmærksom på problemet, ville have registreret et sådant sygdomsangreb. Omvendt *kan* det usunde fabriksarbejde have skadet børnene og dermed have været en medvirkende årsag til et barns sygdom og død. Endelig kan det jo ses, at sygdommen *var* kendt på fabrikken og forvoldte lem-læstelse og død blandt arbejderne.

Fosfornekrosens udbredelse

Der blev aldrig foretaget en undersøgelse af fosfornekrosens udbredelse i Danmark. Det er derfor vanskeligt at vurdere, hvor almindelig sygdommen egentlig var. Kilderne antyder, at der blev indlagt et par arbejdere hvert år på københavnske hospitaler med fosfornekrose. Det siges dog samtidigt, at mange flere af arbejderne var angrebet af sygdommen – eller af andre miljøsygdomme, f.eks. »Brysttilfælde« – uden at være indlagt.

Udenlandske undersøgelser peger på, at omkring 5% af tændstikfabrikkernes arbejdere blev ramt af fosfornekrose, og at dødeligheden var på 20%. Patienterne havde i gennemsnit været udsat for den skadelige påvirkning i 5 år, før sygdommen brød frem. – Hos enkelte gik det dog hurtigere. Et barn her i landet blev efter kun ½ års arbejde på en tændstikfabrik angrebet af fosfornekrose.

*Æskerne samles og etiketter påsættes.
Foto fra De forenede Tændstikfabrikker. (ABA)*

Strygemassen påsættes og æskerne pakkes. Sidstnævnte var typisk børnearbejde, men blev efterhånden overtaget af kvinder, indtil maskinerne overtog arbejdet. Foto fra De forenede Tændstikfabrikker (ABA)

Et lovindgreb

Der var megen kritik af forholdene i tændstikindustrien fra arbejderkredse og fra lægelig og politisk hold. Der blev da også fra industriens side gjort stadige forsøg på at reducere fosforindholdet i tændstikkerne og på at erstatte fosforet med mindre skadelige stoffer.

I 1875 mente Rigsdagen, at det var på tide med et indgreb, og Danmark fik derfor som et af de første lande en lov, der forbød brugen af hvidt fosfor i tændstikindustrien. (Kun Finland var forud med en lov fra 1872).

Det kongelige Sundhedskollegium afgav betænkning om sagen og sagde bl.a., at sundhedsfaren ved produktionen havde været kendt siden fabrikationens start, og trods reglementer og forebyggende foranstaltninger havde der vedblivende ytret sig nye tilfælde af fosfornekrose,

»ligesom den utvivlsomt vil vedblive dermed, saa længe det ikke er gaaet op for Arbejderne, at deres egen stadige Medvirken er aldeles nødvendig, naar Faren skal afvendes, og saa længe en mindre samvittighedsfuld Fabriksbestyrelse tror, at det er nok at sørge for rummelige Lokaler og en nogenlunde virksom Ventilation ... Faren er navnlig stor, naar der – hvad ofte er Tilfældet – anvendes en Mængde Børn i Fabrikkerne, da Urenligheden og Ligealdigheden selvfølgelig er større hos Børn end hos Voxne, og de derhos lettere bukke under for Giften og dens farlige virkninger.«

Justitsministeren talte ligeledes for et forbud og nævnte, at man dermed også undgik

»at det, hvad der ellers ligger temmelig nær, i Henhold til Fabrikloven af 23de Maj § 7, aldeles forbydes, at Personer under 18 Aar deltage i Svovelstikkefabrikationen, hvad der nødvendigvis vil fordyre Fabrikationen, da Børns Arbeidskraft kan have billigere end Voxnes, og Arbeidet i det Hele ligger godt for Børn, ligesom de paagjældende Familier ville tabe Børnenes Arbeidsfortjeneste.«

Man kan måske undre sig over, at der skulle gå en menneskealder, fra fosfornekrosens opdukken til, at der kom et forbud mod det sygdomsfremkaldende stof. Men for det første kneb det med at finde brugbare, alternative stoffer, (det havde man fundet, da forbuddet kom), og ikke mindst veg myndighederne, i tråd med tidens liberale ideer, tilbage for indgreb af enhver art i erhvervslivet.

I 1876-77 blev reglerne for tændstikfabrikationen yderligere skærpet, idet det herefter blev forbudt at anvende børn til en række arbejdsfunktioner i denne industri. – Årsagen var dels en storbrand i 1875 på den svenske tændstikfabrik »Vulkan«, hvor 46 arbejdere omkom og dels, at skolerne havde klaget til arbejdstilsynet over, at børnene ofte mødte i skolen med tøjjet gennembrændt eller overstænket med tændsats og med forbrændinger på hænder og krop.

Med forbuddet mod hvidt fosfor

forsvandt også sygdommen fosfornekrose. De skærpede regler medførte desuden, at børnearbejdet i tændstikindustrien blev kraftigt reduceret. Ved århundredskiftet var der kun ansat 15 drenge og 7 piger af en arbejdsstyrke på 440, det svarer til 5%. Børnenes arbejde blev i stedet overtaget af maskiner.

Kilder:

Tændstikfabrikken Merkurs arkiv (Randers lokalhistoriske arkiv); indberetninger om arbejderbefolkningens vilkår, medicinalberetninger m.m. (Rigsarkivet); Rigsdagstidende, aviser m.m.

På ungdomslejr

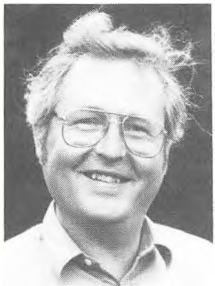
Arkivar Hans Sode-Madsen udgav i 1985 bogen »Ungdom uden arbejde«, om den omfattende ungdomsarbejdsløshed i 1930'erne og myndighedernes foranstaltninger imod den. Ligesom i dag var ungdomsarbejdsløsheden en alvorlig trussel mod samfundet og mange initiativer blev taget for at afskaffe den. En af disse initiativer var oprettelsen af ungdomslejre; og Hans Sode-Madsen har fundet en beretning fra en ung arbejdsløs om opholdet i en sådan lejr.

Fra 1931 ramte den økonomiske krise Danmark med fuld kraft. Sammenbruddet på New Yorks børs i efteråret 1929 syntes ellers at få ringe virkning, men nu kunne krisen aflæses på køen af arbejdsløse foran kontrolstederne. I de værste år var 200.000 uden arbejde.

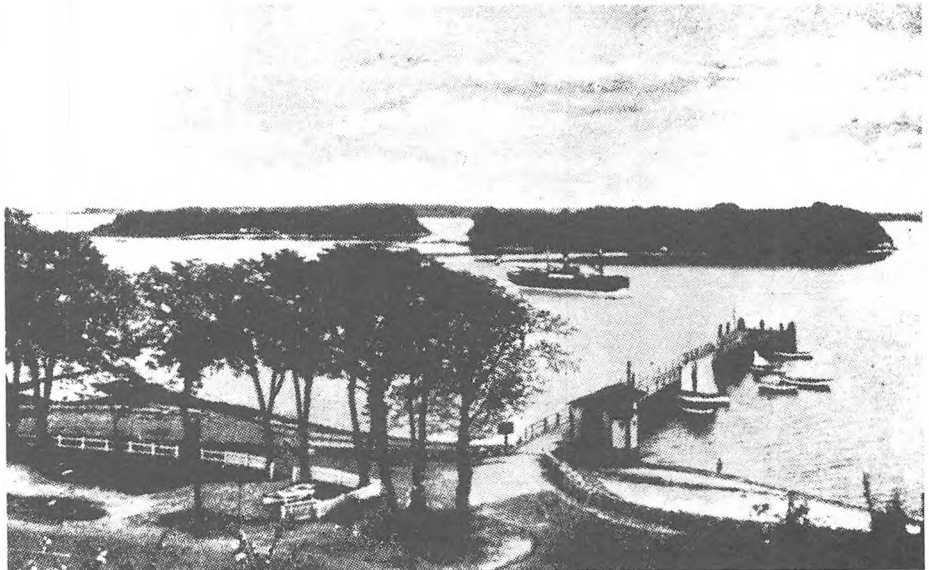
Den socialdemokratiske-radikale regering iværksatte over en bred front en række afhjælpningslove, og i efteråret 1932 tog man fat på hvad man betragtede som et ganske særlig alvorligt problem – ungdomsarbejdsløsheden.

Okseøerne set fra Sønderhav. De 3-400 meter over til øerne foregik i en lille motorbåd. Billedet er taget inden den

meget smukke fjordvej blev anlagt i sidste halvdel af 30'erne.

Hans Sode-Madsen.

Lille Okseøs eneste – men statelige – bygning, hvor de unge arbejdsløse blev indlogeret. Huset havde tidligere været lystejeendom, og blev i 1938 overtaget af

Københavns Kommunalærerforening som feriekoloni. Hvad det er den dag i dag.

rette såkaldte ungdomsforanstaltninger med 3 timers arbejde, 3 timers undervisning og 2 timers sport om dagen i 4-6 måneder. Arbejdet måtte naturligvis ikke konkurrere med det private erhvervsliv, så derfor foreslog loven anlæg af sports- og lejrpladser, skov-, landbrugs- og havearbejde, kyst- og naturfredning, trafikforbedring og lignende. Adskillige boldbaner og cyklestier er faktisk oprettet efter denne lov. Deltagelse i en foranstaltning måtte være frivillig, og under opholdet skulle vedkommende have kost, logi og lomme penge.

Ungdomslejre ingen succes

Loven blev sandt at sige ingen succes. De to forudsætninger, at kommuner og foreninger oprettede foranstaltninger og at de unge meldte sig frivilligt, holdt ikke stik. Partiet Venstre dominerede i landkommunerne og de mindre købstæder, og Venstre var imod loven. Der var arbejde til dem, der gad bestille noget og til den løn, de fik tilbudt, hed det sig. Så i de fleste kommuner skete der ingenting. Og de unge var ikke vilde med tanken om at komme væk fra byerne, hvor man trods alt kunne slå sig igennem med tilfældige småjobs, og hvor kammeraterne var. De meldte sig kort sagt i meget ringe udstrækning.

Initiativet til de første ungdomsforanstaltninger udgik hovedsagelig fra den socialdemokratiske fagbevægelse og politiske ungdomsbevægelse DSU. Således også lejren på Lille Okseø i

Lastens hule i kaffebaren

Efter sigende var socialminister K. K. Steincke bekymret over de mange unge, der stod og hang på gadehjørnerne eller samledes på kaffebarene, datidens »lastens hule«, skal man tro de evigt bekymrede forældre. Steincke var bange for, at de unge skulle gå i hundene fysisk, psykisk og politisk. Med det sidste tænkte han på, at de ville slutte sig til enten kommunisterne eller endnu værre nazisterne. Det økonomisk-politiske kaos i Tyskland havde jo været en frodig grobund for nazisterne.

I Socialministeriet undersøgte Jørgen S. Dich, hvad man gjorde i andre lande, og da de fleste erfaringer stam-

mede fra den frivillige arbejdstjeneste i Tyskland før Hitler, lagde han sin model tæt op heraf. Da han dog følte, at arbejdslejre i egentlig forstand ikke stemte overens med dansk mentalitet, foreslog han en form for kollektive landbrug. Steincke gik videre med dette udkast ved i en pressemeddelelse at spørge befolkningen: »Hvorledes bremses demoraliseringen af den arbejdsløse ungdom?« På knap en måned indkom 200 forslag. Stort set alle var enige om, at de unge skulle ud på landet og arbejde med deres kroppe, langt væk fra byernes tomme fornøjelser. Og herved blev det! Danmarks første lov om ungdomsarbejdsløshedsbekæmpelse fra maj 1933 gav tilskud til kommuner og foreninger, der ville op-

bunden af Flensborg Fjord. Okseøerne var indtil januar 1934 på tyske hænder, hvorefter Landbrugsministeriet købte dem og stillede den mindste af dem til rådighed for Det sønderjydske Aktionsudvalg, Socialdemokratiets anti-nazistiske kamporganisation. Okseøforanstaltningen fik således sin plads i den nationale kamp på et tidspunkt, da mange i landsdelen frygtede et tysk krav om Anschluss.

Curt Erichsen beretter

Jeg er født i 1916 i en arbejderfamilie i København. Blev arbejdsløs ved min 18 års fødselsdag og tog på Brøderup højskole i november 1934. Ved min tilbagekomst til København i april 1935 fik jeg på socialkontoret en ugentlig understøttelse på 12-13 kr., da jeg på dette tidspunkt endnu ikke var berettiget til understøttelse fra min arbejds-løshedskasse.

Ved min daglige læsning af aviser på opslagstavler og biblioteker kendte jeg til den nye lovgivning om arbejdslejre. En dag i maj mødte jeg en kammerat, jeg havde været på højskole med. Han var sammen med nogle af sine venner, og de fortalte mig, at de ville til en arbejdslejr i Sønderjylland. En af kammeraterne var i øvrigt Halfdan Rasmussen. Lederen af denne arbejdslejr var formand for DSU i landsdelen, og den skulle ligge på en ø i Flensborg Fjord. Det tiltalte mig, så næste dag gik jeg på socialkontoret og meddelte, at jeg ønskede at komme til denne lejr.

I dag synes kaffevognen at være et ganske uskyldigt samlingssted, men i 1930'erne var de bekymrede forældres og politikeres skræk. Her trivedes efter

deres udtalelser alle politiske og moralske dårligdomme. Her ses en sådan kaffevogn fra 1930'erne.
Foto: ABA

Et par dage senere fik jeg ved et nyt besøg bevilget et par holmensbukser til 10 kr. samt en forsåling af mine sko. Endvidere fik jeg lovning om, at jeg kunne få mine rejsepenge udbetalt kontant (jeg må have virket tillidsvækkende!). Med disse penge kunne jeg betale to måneders afdrag på min nyindkøbte cykel og derefter cykle til lejren på denne.

Afrejse

Et stykke tid efter, endnu i maj, fandt afrejsen sted, en formiddag, lige efter

jeg på folkekøkkenet i Suhmsgade havde spist en portion risengrød til 25 øre. Med mig på bagagebæreren havde jeg mine gamle bukser, nogle skjorter, undertøj samt sokker – og en madpakke bestående af sukkermad og fedtemad. Så vidt jeg husker, lykkedes det mig at snyde for betalingen på Storebæltsoverfarten, jeg havde pengene, men de skulle jo gerne spares. En liter sød var købt på turen, men turen over Fyn var træls, selv om jeg i en grøft om aftenen hvilede nogle timer.

Men jeg nåede dog den dengang nye Lillebæltsbro om natten, hvor jeg på

På kortet ses Store og Lille Okseø i Flensborg Fjord.

Geodætisk Institut.

Jyllandssiden gjorde holdt og spiste det meste af min mad, mens jeg betragtede en solopgang så smuk, at den stadig erindres tydeligt. Da målet for turen nu var ved at være i sigte, gik det let med det sidste stykke ned til Sønderhav ved Flensborg Fjord, hvorfra vi sejlede over til Lille Okseø, som jeg nåede ved 11-tiden. Dette var mit første besøg i Sønderjylland, og den ved landgangsbroen posterede lyseblå grænsegendarm blev nøje betragtet af mig. Det varede ikke længe, før en motorbåd fra øen fragtede mig og min cykel over, så jeg nåede middagsmaden.

Leder af lejren var Uffe Andersen,

gift med Frida. Uffe var af profession maskinarbejder og initiativet til lejrens oprettelse var uden tvivl taget af Uffe og hans kone, som gennem den sønderjyske arbejderbevægelse havde fået ministeriets godkendelse af projektet. Hvad der havde lettet anerkendelsen af lejren var, at Uffe som stråmand for den danske stat havde købt øen, som i mange år havde været i tysk eje, af den sidste ejers dødsbo. Hvad der også gavnet lejren var, at Uffe for den tyske socialdemokratiske ungdom havde bragt to varevogne fyldt med telte og andet lejrmaterial til Danmark for at undgå, at det blev stjålet af

nazisterne. Bilerne stod nu på landsiden, og nogle af teltene var sat op til brug for os på øen.

Da meningen med disse lejre jo var at skabe en mere meningsfuld tilværelse for os unge arbejdsløse, samt at bevare vores arbejdsevne, skulle vi arbejde. Man havde derfor som begrundelse for oprettelsen af denne lejr angivet, at vi kunne reparere og udvide beboelsesbygningen, så den kunne bruges som feriekoloni.

Lille Okseø

Øen var lille, kun 4 hektar. Langs kysten var den beplantet med træer og buske, og midt på øen var der et temmelig stort græsbeklædt areal, der var udlagt som lejrlads. Da den ikke havde været beboet i en årrække, var alt temmelig forfaldent, og bevoksningen havde bredt sig kraftigt. Dette skulle vi naturligvis også bringe i orden.

Antallet af lejrdeeltagere var sat til 35-40, og dette tal blev nået i løbet af et par uger. Da alle syntes om opholdet, forlod ingen lejren i sommerens løb. Der herskede et udmærket kammeratskab, men det betød også meget, at vi alle havde samme politiske og sociale baggrund. På dette punkt var vores lejr uden tvivl forskellig fra de fleste andre.

Vi i lejren havde en dejlig tid. Uffe var en glimrende leder, som ved samtaler og foredrag gav os viden og inspiration til selvstændig tænkning, hvad der givet har gavnet os alle senere i livet. Men det må dog også nævnes, at der

Arbejdslejren paa Lille Okseø

Arbejdslejren „Lille Okseø“, der er oprettet 1. Juli 1934, beskæftiger unge Arbejdsløse i Alderen 18—22 Aar i Følge Loven om Ungdomsarbejdsløshed. Arbejdet, som i Sommerens Løb skal udføres, er Bro-, Have- og Kystsikringsanlæg foruden det daglige Have-, Dyrknings- og Rengøringsarbejde, som skal gøre Øen mere egnet til sit nuværende Formaal: Børne- og Ferielejre.

De Unge beskæftiges om Formiddagen med ovennævnte regelmæssige Arbejde, og om Eftermiddagen gives der Undervisning i Dansk, Samfundskundskab samt fremmede Sprog og Fag efter Elevernes Ønske. Desuden er der rig Lejlighed til Sport, Svømming og Friluftsliv, da de Unge til Sommer vil blive indkvarteret i Telte, og Forholdene ved Skov og Strand giver et friskt og sundt Liv.

De Unge modtager Kost og Løjs samt 50 Øre daglig fra Lejren. Der skal kun medbringes personlige Beklædningsgenstande.

De Unge kan sikkert overalt ved at søge deres hjemlige Socialkontor faa Rejse og et mindre maanedligt Bidrag til Sygekasse og lignende bevilget. Øen ejes af den danske Stat og drives af Arbejdernes Oplysningsudvalg i Sønderjylland.

Vi modtager fra 5.—15. Maj nyt Hold Elever, og der er endnu 10—15 Pladser ledige, saa er der nogle unge Arbejdsløse, der skulde interessere sig for et saadant Ophold, kan alle Oplysninger faas ved Henvendelse til Arbejdslejren Lille Okseø.

C. Uffe Andersen,
Forstander.

blandt lejrdelegerne var forholdsvis mange særdeles velbegavede.

I statens reglement for lejrene stod der vistnok, at vi skulle arbejde 4 timer daglig – hvad vi ikke gjorde! Men vi fik da bygget sovesalen, gravet en ny, dyb brønd, rejst en bådebro, repareret meget og ryddet op overalt på øen.

Vi skulle jo arbejde om formiddagen, men en formiddag blev Uffe ringet op af en fra fastlandet som meddelte, at mange badede i arbejdstiden. Ved midtidsbordet, som altid indledtes med en sang fra arbejdersangbogen, meddelte Uffe os, at alle, som ville bade i arbejdstiden, kun måtte bade fra den udvendige side af øen.

Til kongres i Ålborg

Da Socialdemokratiet den sommer skulle holde kongres i Ålborg, blev det vedtaget, at vi alle skulle cykle derop. Kun lejrens chauffør og en stivbenet kammerat kørte i den ene af lejrens biler, som var læsset med telte og kogegejere. Turen gik fint 3 dage hver vej og 3-4 dage i Ålborg, så 9-10 dage senere var vi tilbage og en oplevelse rigere. Andre lange cykelture blev foretaget i mindre grupper. F.eks. lånte Halfdan min cykel for sammen med 2 eller 3 andre at cykle til partidag i Nürnberg. Det blev en begivenhedsrig tur for dem. Halfdan kom tilbage til lejren med et mægtigt blåt øje. I Nürnberg havde han tilfældigt overværet, at et antal faner blev kørt forbi. Alle heilede – undtagen Halfdan. Derfor det

blå øje, som en rasende nazist havde tildelt ham.

I oktober skulle vi have folketingsvalg (Stauning eller kaos). Kredsens socialdemokratiske kandidat, J. P. Nielsen (Dynt) besøgte os og lovede os kaffe med brød, når vi mødte op og sang for ved hans valg møder. Halfdan skrev endog en anti-nazistisk slagsang, som blev flittigt sunget ved møderne,

hvor der altid mødte 15-30 mand fra lejren.

Nazi-vælgermøde

Vi deltog også i D.N.S.A.P.'s største valg møde i landsdelen. 300-400 nazistiske partimedlemmer var her trommet sammen fra hele Sønderjylland. Næsten alle fra lejren deltog. Vi var 4 som havde delt opgaven mellem os og forberedt os til under diskussionen at tale mod Fritz Clausen og hans folk. Det må siges, at selv om vi var meget aggressive i vores taler, blev vi pænt behandlet. Da vi sagde, at vi ingen penge havde, samlede ledende nazister penge ind, så vi kunne få kaffe efter mødet. Vi blev betragtet som vildførte arbejdsløse. Efter mødet modtog lejren også regelmæssigt »Fædrelandet« gratis. Ingen i lejren blev dog påvirket politisk af dette blad. Det kan i denne forbindelse nævnes, at to af lejrdelegerne senere faldt som soldater i de internationale brigader i Spanien i kampen mod Franco.

Efterhånden var vi kommet langt hen på efteråret og næsten alle var flyttet fra teltene op i den nye sovesal. Jeg havde agiteret for at tage på højskole om vinteren, og 13-14 havde meldt sig til at tage på Roskilde Højskole.

I dagene omkring 1. november 1935 forlod vi lejren, som for mig stadig står som en efter forholdene meningsfuld institution, oprettet som nødhjælp i en vanskelig tid.

Folk og viser

I 1985 udgav folkemindeforskeren Iørn Piø, velkendt fra radio og TV, en bog, der vendte op og ned på vor opfattelse af, hvad den såkaldte danske nationalarv bestod af – i hvert fald for så vidt angik folkeviserne. Mange af dem har ikke noget som helst at gøre med middelalderen, sådan som vi lærte det i skolen. Kun stilen var gammel, og den skulle bruges til at sælge produktet: et skillingstryk e.l.

Siden Saxos Bent Blüdnikov og Steen Ousager talte med op-havsmanden til de synspunkter, der gjorde op med en tradition bl.a. folkeskolen så stærkt har været med til at dyrke. Hvad var det for en myte, der nu skulle punkteres, og hvordan?

Hvad er din personlige baggrund for at interessere dig for Danmarks gamle Folkeviser?

Det var et tilfælde. Jeg studerede nordisk filologi. Egentlig var jeg født og opvokset på stenbroen i et almindeligt middelklassehjem uden nogen speciel interesse for den slags. Men i efteråret 1954 mødte jeg litteraturforskeren Erik Dal inde i København. Jeg var sammen med en ven, og Erik Dal spurgte så: »Er der en af jer, der har lyst til at lave register til publikationen Danmarks gamle Folkeviser?«

Vi gik ind på det nærmeste værtshus »Det lille Apotek«, hvor vi blev enige om, at jeg var fattigst og derfor havde mest brug for arbejdet. Fra 1955 sad jeg derfor på Det kongelige Bibliotek, hvor Folkemindesamlingen dengang holdt til.

På Metropolitanskolen

Var der intet i din skolegang, der havde givet dig speciel interesse for disse viser?

Jo, skægt nok var der noget fra dengang, som måske har hængt ved. Jeg har gemt mine noter fra dengang, jeg gik på Metropolitanskolen (kendt fra Scherfig), og der havde jeg en fanta-

stisk inspirerende lærer, Niels Heltberg. Han beskæftigede sig faktisk med disse folkeviser, ja han havde endda skrevet om dem, og af mine notater kan jeg se, at han gjorde et stort nummer ud af dem i undervisningen.

Efter din eksamen i Folkemindesamlingen – den første i Danmark – fik du vel så et rigtigt job?

Jaaa, det stod jo nærmest og ventede på mig. Sådan var det jo dengang i 1960'erne. Og siden har jeg faktisk været arkivar det samme sted: i Dansk Folkemindesamling.

Resultatet af dit hidtidige arbejde er bl.a. formuleret i det værk, som du også blev dr.phil. på, disputatsen »Nye veje til Folkevisen«. Den har jo rejst en masse både saglig og måske ind imellem også lidt følelsesladet kritik, selv om dine konklusioner også er blevet stærkt berømmet af andre. Hvorfor nu det?

Mange forskere har haft den opfattelse, at en vise, der har en bestemt form og er fyldt med konger, dronninger, kæmper og overnaturlige væsener, må være meget gammel, ja fra middelalderen. Så er det, jeg siger, at det kan man ikke uden videre gå ud fra.

Jeg ser på hele perioden næsten helt frem til i dag, fordi der sker en uaf-

brudt påvirkning af viser og historier gennem mundtlig fornyelse, men også via skillingstrykkene. En af pointerne i dette er, at man har en organiseret viseproduktion og har haft det tilbage fra ca. 1500 – og det har man faktisk fuldstændig overset.

Skillingstraditionen

Når man i dag taler om viseproduktion, så tænker man på viser fra 1700-tallet, hvorfra en del jo også er overleveret, men også i 1500- og 1600-tallet blev der produceret viser – som vi altså bare ikke har bevaret. Hovedideen ved min bog har derfor været at kombinere mine studier af folkeviseerne med studiet af skrevne, trykte viser fra 1500- og 1600-tallet.

Videre: vi ved, at adelen har nedskrevet en del af disse viser. Vi ved, at historikeren og folkevisesamleren Anders Sørensen Vedel i 1500-tallet indsamlede viser. Og da jeg per definition og livsholdning er mere interesseret i det folkelige end i det adelige, så sagde jeg, at det kunne jo være, at disse nedskrevne viser var taget fra folketraditionen.

OK, det er ikke nogen original tanke; det har andre forskere også været inde på tidligere. Men jeg gik et skridt videre og spurgte: Hvad består den folkelige tradition af? Svaret blev, at den både består af en mundtlig og en skriftlig tradition.

Portræt af Iørn Piø

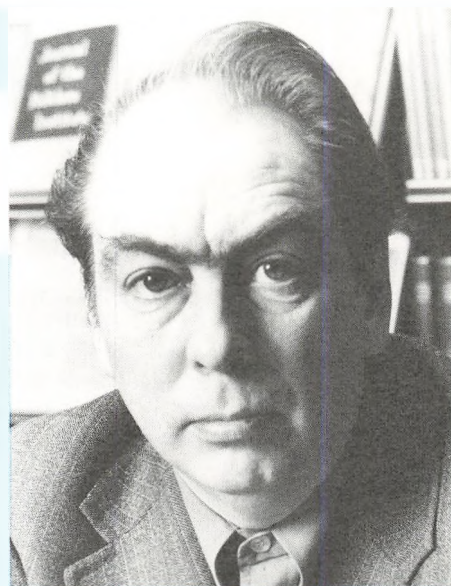
Iørn Piø, der i Dansk Biografisk Leksikon omtales som folklorist, fødtes i 1927 i København.

Ved Københavns Universitet studerede han dansk og nordisk filologi, men begyndte også på det nye fag, folkemindevidenskab.

Under studiet kom han i kontakt med Dansk Folkemindesamling, hvor han var ansat fra 1955 som assistent. I 1960 tog han magisterkonferens i folkemindevidenskaben og ansattes umiddelbart efter som arkivar ved Dansk Folkemindesamling.

Sin største indsats har Piø vel leveret på viseforskningens område, hvor han i 1985 disputerede med bogen »Nye veje til Folkevisen«. Heri påviser han i opposition til de herskende forestillinger om »Danmarks gamle Folkeviser« som stemmen fra middelalderen, at de fleste folkeviser i virkeligheden er ret nye, men skrevet i folkevisestil i tiden 1500 til 1800. Andre, dvs. de ældste viser, var oprindeligt digtet af middelalderens markedssangere, og desuden er mange

Således kan Vedels visesamling være nedskrevet efter mundtlige kilder – folkemunde – eller måske fra flyveblade eller fra adelshåndskrifter, der indeholdt eksempler på sådanne viser. Vedel havde jo 30 skrivere til at nedfælde viserne, og jeg bemærkede, at der var stor forskel på det, som disse skrivere

af de viser, som adelen lod nedskrive, aldrig nået ud over denne eksklusive kreds.

Også skillingsviser har Piø videnskabeligt behandlet indgående, ligesom han foruden sit indsamlingsarbejde har beskæftiget sig med folkedigtning, folketro og festskikke. Dertil kommer et meget vidtfavnende formidlingsarbejde med brug af næsten alle former for massemedier.

Ikke bare gennem sin forskning, men også via formidlingen har Iørn Piø dermed sat det »folkelige« i centrum i langt højere grad end mange andre forskere.

fandt frem til. Konklusionen er derfor, at disse skrivere både har nedskrevet den folkelige tradition og afskrevet adelige visesamlinger som den berømte »Hjertebogen«.

Men jeg opdagede også, at varianterne af nogle af de viser, som sandsynligvis skulle tilskrives folketraditi-

onen, lignede hinanden så meget, at de måtte have haft et fælles skriftligt forlæg: skillingstryk, flyveblade e.l.

Er I med?
Vi prøver!

Middelalderen der forsvandt

Når din bog er blevet kritiseret, er det så ikke fordi, at du med din tese fjerner en del af grundlaget for vor opfattelse af middelalderen. Når man nu troede, at de fortalte os om livet i middelalderen. Og så siger du, at de i virkeligheden er langt senere?

Jamen, jeg siger ikke noget om middelalderen. Det har ikke været min hensigt. Jeg siger jo noget om tiden fra 1500 og frem. Men det er da rigtigt, at min argumentation godt kan vække følelser. Men de store variationer i en række af de nedskrevne viser synes at pege på, at der ikke findes en fælles grundform.

Det vil sige, at de opfører sig nøjagtigt ligesom sagn og eventyr, der først sent har fundet den nu kendte form, selvom kæmehistorien godt kan være meget tidlig. Historierne i viserne kan altså for så vidt godt være gamle, men selve visedigtningen er altså af senere dato.

Jeg bedømmer i det hele taget ingen viser, uden først at have set på, hvordan de er overleveret. Om middelalderen ved vi jo i denne sammenhæng ikke meget. Det, jeg siger, er, at fra 1500-tallet udkom en række flyveblade, og

VEDEL, Anders Sørensen (1542-1616) Historiker og viseindsamler, der bl.a. udgav »100 udvalde Viiser om Konger, Kæmper og andre« i 1591. Han skulle også have udgivet en danmarkshistorie fra Saxos tid og frem. Projektet måtte opgives, men undervejs havde han dog oversat Saxo til dansk (1575). (Det Nationalhistoriske Museum på Fredensborg)

hvis I nogensinde har siddet med sådanne gamle blade i hånden, så ved I også, at de simpelthen smuldrer mellem fingrene – næsten. Derfor er de gået tabt.

De tidligste flyveskrifter, vi har bevaret, er fra religionskrigene i 1500-tallet, men vi må gå ud fra, at der var tale om en ret stor produktion. Godt nok blev der vist ikke lavet så mange i Danmark, men til gengæld ved vi, at

der blev trykt på dansk i Tyskland. Og så er det altså min teori, at når disse viseproducenter fra efter 1500-tallet gerne ville skrive om gamle dage, så brugte de den gamle stil. Visen om Ebbe Skammelsøn er et eksempel herpå.

Og derfor er mange af de viser, som vi har opfattet som middelalderlige, sandsynligvis meget yngre?

Sådan kan man godt udtrykke det. Ebbe Skammelsøn er et eksempel; Agnete og Havmanden et andet. Den er faktisk fra 1700-tallet.

Hvad karakteriserer de yngre viser – overfor de senere opfundne?

Langt de fleste er ret simple i formen og egner sig glimrende til at blive sunget. De gentager enkle udsagn vers efter vers. Alting står lysende klart. Hvis man derimod finder en mere kompliceret vise, så kan man godt regne med, at det er en adelsvise eller læsevise, altså ikke en folkelig synges- og dansevise. F.eks. Germand Gladensvend, som litteraturforskerne elsker: Den handler om en flyvende varulv og skal symboltolkes; den er sgu ikke folkelig.

Derfor mener jeg, at de adelige i højmiddelalderen havde en litterær visetradition. Den blev der kælet for, og den blev ført videre, således at vi kan identificere litterære viser, som netop Germand Gladensvend, som et produkt af den adelige viseproduktion. Denne produktion fandt altså sted sideløbende med den folkelige.

Niels Ebbesen

Du fjerner jo et nationalt klenodie som »Niels Ebbesen« fra sin tid (ca. 1340'erne) og placerer den i 1500-tallet. Hvad tror du meningen var med den vise netop på det tidspunkt?

Det er det historikernes opgave at finde ud af. Jeg mener dog, at han skulle »bruges« som nationalhelt – den første danske, hvis vi ser bort fra Holger Danske.

I de gamle viser optræder han som en del af Kong Karls følge i Frankrig og har ikke en pind med Danmark at gøre. Men i en vise fra begyndelsen af 1500-tallet bliver han pludselig gjort til konge af Nørrejylland. Temaet bliver altså nationalt – man bliver interesseret i sin egen fortid og konstruerer så viser som støtte herfor.

Men jeg er jo ikke historiker, jeg går kun ud fra viserne. Den om Niels Ebbesen er pragtfuld, men det er ikke nogen syngevise: Den er litterær.

Og det er fordi, den allerede meget tidligt har foreligget i skriftlig form, at den er overleveret?

Ja.

Hvilken funktion havde viserne? Skulle man danse til dem? Skulle man blot have tiden til at gå på en fornøjelig måde eller hvad?

Det er slet ikke så enkelt, for alt det der med, at man dansede til viserne, ved vi jo ikke fra samtidige kilder; det ved man kun fra viserne selv. Da de ofte stammer fra en helt anden periode,

kan vi i virkeligheden ikke sige noget som helst om, hvordan de blev brugt.

F.eks. må litterære viser som Torbens Datter og Germand Gladensvend være lavet af intellektuelle i 1500- eller 1600-tallet. Men det er ikke ensbetydende med, at de ikke har haft betydning for historieopfattelsen:

I renæssancen var der stor interesse for at nedskrive viser rundt om på herregårdene. Interessen gjaldt både gamle og nyere, og en af de mest berømte af

Når Axel Olrik i sin tid skrev en artikel om Niels Ebbesens glemte broder, så var det en rigtig historie. Påstanden om broderens eksistens bygger alene på, én visevariant, som er sunget af en folkesanger i 1500-tallet, der åbenlyst er løbet sur i visen. Visernes tilblivelse er alt for sammensat og bro-

de adelshåndskrifter, der som regel sættes i forbindelse med folkeviser, er den såkaldte »Hjertebog« – en kongelig poesibog. (Det kongelige Bibliotek)

get til at, de kan bruges som kilder til faktuelle oplysninger. Skal man sige det meget firkantet, så er de viser, der ser ældst ud, næsten altid de yngste.

Og dansen gik ????

I skolen fik man det indtryk, at man i middelalderen sad rundt om på borge og sang folkeviser. »Folket« kom til stede og hørte på og bragte så viserne videre – viserne så at sige sank ned i folket. Den opfattelse gør du op med?

Ja, myten om middelalderens borge, hvor alle var sammen om gigantiske måltider og dansede løs til viserne, er skabt senere, i renessancen. Ser man på Ebbesen-visen og den meget lange vise om Marsk Stig, må vi konstatere, at de intet har at gøre med folkesang. Man kan nærmere sammenligne dem med historiske romaner à la Ingemann. Det er vel heller ikke tilfældigt, at netop Marsk Stig-visen har spillet en så stor rolle for ikke bare B. S. Ingemann, men også Ebbe Reich Kløvedal i »Festen for Cæcilie«.

Anders Sørensen Vedels viseindsamling er jo udgangspunkt for dig?

Ja, for han var en fascinerende skikkelse. En mand med mange jern i ilden: historiker og viseindsamler, statens tjener. Hans interesse for viserne, hvoraf en del af dem blev udgivet og måske blev det mest populære værk i ældre dansk litteratur, blev vakt allerede i latinskolen i Ribe.

*Kolportør af skillingsviser.
(Fra »Nye veje til Folkevisen«)*

Anders Sørensen Vedel

Her i midten af 1500-tallet tog hans lærer ham med ud til sine gamle forældre for at lade eleverne lytte til, hvad de gamle fortalte. Og derude hos forældrene nedskrev Vedel, hvad lærerens mor fortalte. Respekten for de ældre, og det de kunne fortælle, lå dybt i Vedel.

Vedel og hans ligesindede kendte den mundtlige tradition, og det er derfor ingen tilfældighed, at den blev trukket frem i 1500-tallet, hvor det jo også var officiel politik at få skrevet en Danmarkshistorie, der kunne føre Saxos krønike ned til samtiden. Historikeren Erik Arup fra vor egen tid

sagde, at når vi er i nød, trækker vi Saxo frem. Og sammen med viserne var det netop, hvad der skete i 1500-tallet.

Vedel gør altså det samme som Saxo og bruger historien eller overleveringen til en styrkelse af den nationale identitet?

Ja, det er det, han gør og med bragende succes. Det er jo fra ham og hans viseudgivelser, vi har forestillingen, om hvad en folkevise er. På den måde har han måske i endnu højere grad end Saxo præget vor kultur: gennem Vedel er folkeviserne blevet en del af nationalarven.

Du talte om, at flyveblade og skillingstrykkene fra 1500-tallet i vid udstrækning er gået tabt, men fra anden halvdel af 1700-tallet er der dog bevaret et ganske stor mængde. Kan man så sige, at de er udtryk for en folkelig kultur?

Viserne i sig selv er ikke udtryk for, hvad folk ønskede, men derimod for hvad nogle mente, folket ønskede. De mennesker, der skrev skillingsviser, vidste, hvorledes man skulle få folk i tale, og dermed opstår der en tilnærmelse mellem, hvad folk gerne vil have, og hvad forfatterne producerede.

Men forfatterne til disse viser kunne gøre sig både i det folkelige miljø og blandt de finkulturelle. De var studenter, lærere, litterater o.l., som egentlig ikke var børn af folket, men som havde uddannelse nok til at kunne skrive for folket.

Havmand eller Bjergmand?

Det var folk som studenten Winding, der skrev folkeviser, og det er også ham, jeg hævder har skrevet visen om Agnete og havmanden. Winding, der som de øvrige viseforfattere kom fra mellemlaget, skrev den efter min overbevisning for at drille digteren Johannes Ewald og for at gøre nar af den præromantiske interesse for viserne.

Winding lavede i øvrigt i hundredevis af viser, der udkom som skillingstryk, og de blev solgt ganske bredt, selv om de med deres finter var beregnet for det borgerlige miljø. Men når de så kom ud i landet, blev visen lavet om, så folk bedre kunne bruge den til de aktuelle behov. Visen om Agnete og havmanden blev således til en vise om Agnete og bjergmanden, og hermed har vi et klassisk eksempel på forbindelsen mellem folkekultur og skillingstrykkene.

Men vel, udgangspunktet var altså stadig den trykte skillingsvise, så folket var det stadig ikke, som lavede disse viser. Men det var folket, der omformede dem.

Har du følt dig provokeret af, at vor kulturhistorie i så høj grad er udtryk for finkultur?

Ja, der er måske ikke mange, der har opdaget det, men min forskning er rent politisk arbejde, ja det nærmeste jeg kan komme det politiske, selv om jeg ikke dermed mener noget moderne politisk. Det er nemlig alt for ofte sket, at

Sådan kan »folkevisen« være blevet formidlet. Illustrationen fra begyndelsen af det 14. årh. og afbildet i »Nye veje til Folkevisen«.

nogen har forsøgt at bruge folkevisekulturen til politiske formål. Jeg er politisk på en anden måde, derved at jeg føler mig som talsmand for folket.

Jeg har da ikke noget imod de gode herremænd. Men kan man måske lidt firkantet opdele vor kulturhistorie mellem en folkelig og en finkulturel linie, så repræsenterer jeg den folkelige kultur.

Men når vi modstiller folkelig kultur og finkultur må vi vel også vurdere, hvad det er, vi har fået overleveret, og hvad det er, der er gået tabt?

Meget er selvfølgelig gået tabt. Vi kan roligt gå ud fra, at det meste er gået tabt.

Kan man sige, at det, vi har fået overleveret, er folkekulturens finkultur?

Netop. For vi er jo altid afhængige af dem, der samler ind – det formidlende led. Dem, der sang viserne, de skrev jo ikke ned, og hvorfor skulle de også det? De kunne dem jo udenad. Og det betyder modsat, at de håndskrevne visebøger, som vi har stakkevis af, jo repræsenterer de viser, som man netop IKKE kunne udenad. Derfor er folkeviser heller ikke adelsviser, der langsomt »sank ned i folket«.

Historisk billedtema

NISSER

Landbrugssamfundets lille gårdbo, nissen, der i folketroen levede året rundt, er i dag reduceret til et væsen, der kun lever ved juletid.

Sideløbende med denne udvikling er nissens identitet blevet blandet med julemandens, og han fungerer nærmest som julehandelens skytsgud.

PSv

Vilhelm Pedersen, ca. 1855.

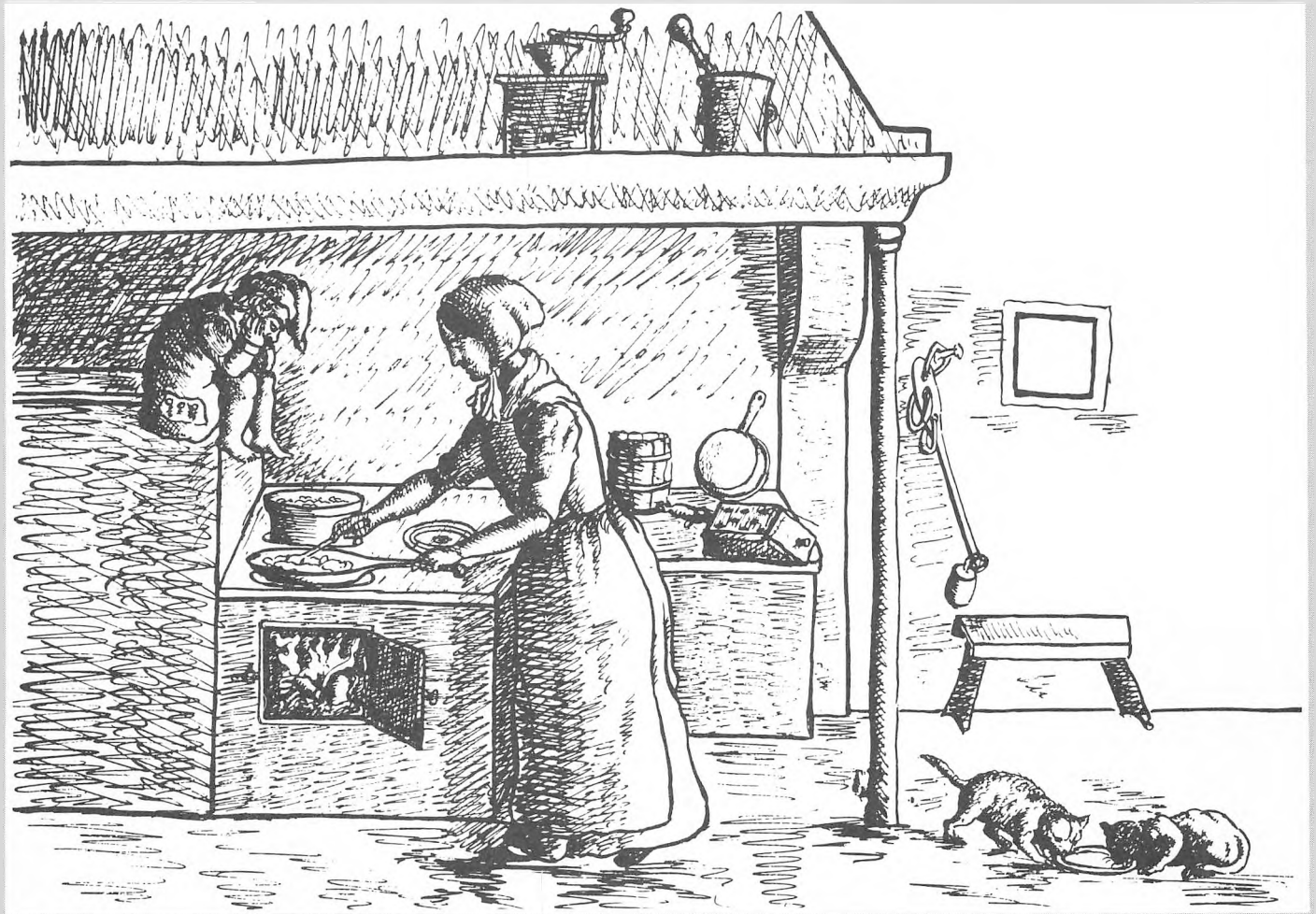

I. Th. Lumbye, 1842.

Illustreret Tidende, 1886.

Orla Lehmann, 1852-53.

Jørgen Koch & Ambrosius Bogbinder

Cand.mag. Henrik Lundbak, der har forsket i det politiske liv i det danske feudalsamfunds byer, beskriver i denne artikel, hvordan Københavns og Malmøs styre i første halvdel af 1500-tallet reagerede overfor reformationen og tidens øvrige politiske spørgsmål, og hvordan borgmestrenes skæbner blev i det politiske spil.

Henrik Lundbak.

Den 11. maj 1551 mødte borgeren Clement Ambrosius fra Vordingborg op ved retshandlingen på Malmø rådhus for at afæske byens borgmester Jørgen Kock en redegørelse for hans forbindelse med købmanden Willom Stål.

Jørgen Kock forklarede, at han 26 år tidligere sammen med Ambrosius Bogbinder fra København havde skudt nogle hundrede gylden i Willom Ståls handel rundt om på markederne. Men i stedet for at betale de to indskydere deres afkast var Willom forsvundet, kun efterladende sig en kramkiste med hatte og dårligt gods.

Denne sag er kun værd at nævne, fordi den giver et vidnesbyrd om, at der også uden for politikens område eksisterede en forbindelse mellem de to mænd, der er kommet til at personificere udviklingen i reformationstiden og under grevefejden i henholdsvis Malmø og København.

Jørgen Kock

Jørgen Kock er den af de to, der har afsat flest spor i kilderne vedrørende sine personlige forhold. Han var sandsynligvis indvandret fra Westfalen, men var bosat i Malmø senest 1517.

I påsken 1518 overtog han embedet som kongens møntmester. Det indebar store indtægter, og da han samtidig drev købmandshandel i stor stil, er der næppe tvivl om, at Jørgen Kock med tiden blev handelsbyen Malmøs rigeste borger.

I 1522 købte han en velbeliggende grund og lod her opføre det store stenhus, som endnu i dag vidner om hans position og velstand.

Ambrosius bogbinder

Ambrosius Bogbinder var søn af Hans Messenheim Bogbinder, der hørte til Københavns ledende købmænd, og op-

nåde at blive borgmester. Ambrosius har sikkert videreført faderens forretning, omend der ikke vides noget konkret om hans handelsvirksomhed. Men vi har lov til at henregne ham til samme sociale lag som Jørgen Kock.

Et personligt bekendtskab mellem de to mænd kan muligvis være opstået i forbindelse med, at Jørgen Kock omkring 1520 giftede sig med den københavnske købmandskenke Citse Walters, der havde beboet Hans Bogbinders gård efter hans død.

Kongens politik og Byens Råd

Jørgen Kocks og Ambrosius Bogbinders sociale baggrund gjorde det naturligt, at de inddroges i den varetagelse af byernes og navnlig de ledende købmandskredses interesser i forhold til det øvrige samfund, som fandt sted gennem byens råd. De politiske betingelser, rådene var underlagt, skiftede meget i den første del af 1500-tallet.

Som led i sin politik prøvede Christian 2. at alliere sig med de store handelsbyers ledende købmandslag. Kongen støttede købmændene i hævdel-sen af deres handelsmæssige privilegier over for adelens og gejstlighedens rettigheder, men til gengæld søgte han at indordne byernes råd under sin kongemagt.

Da et adelsopgør havde fordrevet Christian 2. til Nederlandene og sat hans farbror Frederik 1. på tronen, var tiden ikke længere til begrænsning af adels og gejstligheds handelsrettigheder. Men den stadige trussel om, at Christian 2. med militær støtte fra sin svoger kejser Karl 5. kunne forsøge at generobre sine riger, skabte en usikkerhed, som rådene i København og

Jørgen Kock, ca. 1487-1555.
Da dette portræt blev malet i 1531 stod han 44 år gammel nær højdepunktet af sin politiske indflydelse.
(Foto: Malmø Stadsmuseum)

Malmø kunne udnytte til at optræde med større politisk selvstændighed i forholdet til Frederik 1. og rigsrådet.

Samtidig styrkedes rådernes autoritet internt i byerne, fordi Frederik 1. og rigsrådet måtte være interesseret i, at rådene var i stand til at sikre, at stemninger til fordel for Christian 2. ikke fik lov til at udvikle sig i befolkningen.

Man har et standpunkt

Jørgen Kock var blevet valgt til borgmester som Christian 2.s tro mand umiddelbart før kongens flugt i 1523. Men efter at udeblivelsen af forstærkning fra Nederlandene havde tvunget

København og Malmø til at anerkende Frederik 1. som konge, synes Jørgen Kock at være nået til den slutning, at der var mere at vinde ved loyalitet mod Frederik 1. end ved fortsatte forhåbninger om den fordrevne Christian 2.s genkomst.

I 1527 optrævedes en kreds af tilhængere af Christian 2. i Malmø omkring landflygtige borgmester Hans Mikkelsens familie. Hans Mikkelsen selv mente, at det skyldtes Jørgen Kocks videregivelse af oplysninger, som han havde fået af Ambrosius Bogbinders bror Hans, der også var knyttet til Christian 2. i landflygtigheden.

Hans Mikkelsens datter Margrete beskyldte mange år senere bittert Jørgen Kock for at have rettet falske anklager mod hendes mand for forræderi til trods for, at Hans Mikkelsen havde bedt Jørgen Kock være hans børn i faders sted.

Ambrosius bliver borgmester

På omtrent samme tid begynder Ambrosius Bogbinder at sætte sig spor i kilderne, men som repræsentant for den modsatte holdning af Jørgen Kocks. Rådet i Lübeck kunne i 1526 oplyse Frederik 1. om, at Ambrosius havde været hos den landflygtige Christian 2. i Nederlandene.

Om samme sag skrev Hans Mikkelsen til Christian 2., at han havde givet Ambrosius propagandaskrifter med tilbage, som han imødeså ville give anledning til »et stort oprør«.

Ambrosius var ikke den eneste, der opretholdt sådanne kontakter, og selv om de eksempler på troskab over for Christian 2., der kom til Frederik 1.s kundskab, vel ikke var så mange, at der

generelt blev sat spørgsmålstegn ved byernes loyalitet, måtte det virke foruroligende, at flere af dem vedrørte indflydelsesrige borgere.

De kunne i en krisesituation måske påvirke stemningen i byerne, specielt da Christian 2. selvfølgelig ville udnytte enhver utilfredshed i befolkningen i sin propaganda ved at hævde, at der ikke ville have været grund til at klage, hvis han fortsat havde været konge.

Hvor mange, der ville stille sig på Christian 2.s parti, hvis han virkelig dukkede op i Øresund, må det have været svært for Frederik 1. og rigsrådet at bedømme på forhånd. De synes da også at have valgt at gå så forsigtigt frem som muligt.

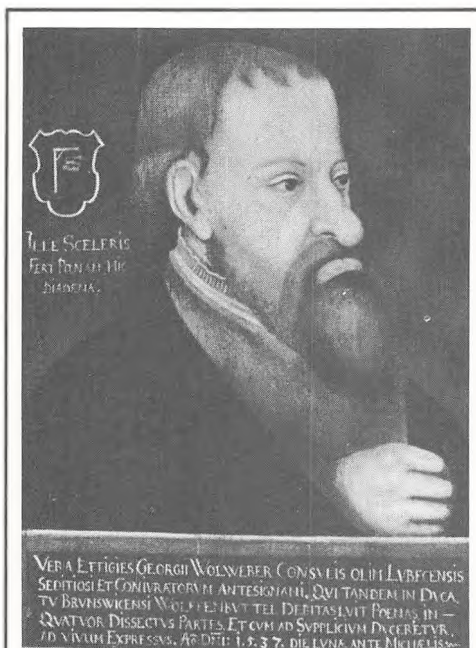
Det kan ikke ses, at Lübecks meddelelse fik nogen konsekvenser for Ambrosius Bogbinder. Tværtimod blev han optaget i det københavnske råd, hvor han i 1530 var avanceret til borgmester.

Brydninger i kirken

En kraftigt medvirkende årsag til den usikkerhed i tiden, der tillod byernes råd at operere friere end ellers, var fremkomsten af en evangelisk prædiken, der angreb den etablerede katolske kirke og krævede reformer.

Prædikanternes kritik rummede en tendens til at se bibelen som en guddommelig lov, der ikke blot modsagde den katolske kirkepraksis, men også gav retningslinier for tilværelsen som helhed, f.eks. med hensyn til lydighedspligten overfor øvrigheden.

Da opfattelsen også indebar, at enhver var i stand til på egen hånd at tage stilling til evangeliets budskab, kunne

Jürgen Wullenwever blev borgmester i Lübeck i 1533 i kraft af den opposition mod de traditionelle rådsredse, som den evangeliske bevægelse blandt borgerne havde skabt. Da Lübecks nederlag i grevefejden stod klart i sommeren 1535, måtte han træde tilbage. Efter fangenskab hos hertug Heinrich af Braunschweig henrettedes han i 1537.

(Foto: Museum für Kunst und Kulturgeschichte der Hansestadt Lübeck)

den let blive en trussel mod al autoritet. Ikke blot de katolske bisper og andre gejstlige, men også verdslige myndigheder, der støttede dem over for prædikanterne, kunne risikere at komme til at fremstå for befolkningen som fjender af Guds ord. Der bestod ydermere en fare for, at stemningen imod den katolske kirke kunne løbe sammen med en stemning til fordel for Chri-

stian 2., der i landflygtigheden havde sluttet sig til Luthers tanker.

Alene af den grund kunne Frederik 1. ikke støtte bisperne så stærkt, at han kom til at stå som modstander af de evangeliske, og rent politisk havde han også en interesse i at stække de magtfulde bispers indflydelse og gøre dem afhængige af kongemagten. Derfor beskyttede han i en vis grad prædikanter og så igennem fingre med overgreb mod kirkens rettigheder. I ly heraf kunne også byernes råd søge at forfølge egne mål i takt med den evangeliske prædikens fremvækst.

Reformationen i Malmø

De af den evangeliske prædiken opildnede borgere rettede ofte deres vrede mod de tiggemunkeklostre, der fandtes i byerne. Munkene blev drevet ud og bygningerne inddraget til byens formål. Tilsvarende kunne sognepræster blive fortrængt fra deres kirker til fordel for borgernes prædikanter.

I Malmø synes rådet med Jørgen Kock i spidsen at have formået at styre bevægelsen i befolkningen og oprettholde kontrol med udviklingen. Byens munke rømmede mere eller mindre frivilligt klostrene, og i 1529 trak også præsten. Henrik Hansen ved byens eneste sognekirke St. Petri sig tilbage. I den anledning udstedte han et brev, der lod det være op til borgmestre og råd fremover at »udvælge og forskikke dem en sogneherre og prædikefader, hvem dem tykkes«. Det særdeles spinkle grundlag for denne påståede ret var endnu et kongebrev, som dog ret beset kun gav rådet tilladelse til at anvende kirkegods til bl.a. aflønning af en prædikant.

At tolke brevet sådan, at det også gav rådet ret til at udnævne sognepræsten i og med, at en prædikant overtog dette kirkelige embede, gik nok nærmest på tværs af Frederik 1.s politik, der stilede mod en kirke underlagt kongemagten.

Men ved at udnytte tvetydigheden i kongens undergravelse af de kirkelige myndigheders autoritet til egen fordel formåede rådet i Malmø at styre den evangeliske bevægelse i befolkningen på en sådan måde, at det samtidig fik styrket sin egen øvrighedsmyndighed.

Reformationen i København

Reformationsudviklingen i København fulgte nogenlunde de samme baner som i Malmø, efter at den første prædikant Hans Tausen var kommet til byen i 1529. Men den forløb meget mere uroligt især omkring Frue Kirke, hvor Roskildebispen Joachim Rønnow nægtede at tillade evangelisk prædiken. Netop i 1530 kunne Frederik 1. ikke tillade sig at støde bisperne fra sig ved en for imødekommende politik over for prædikanterne, eftersom et angreb fra Chr 2. syntes mere overhængende end nogensinde.

Han gik ikke videre end til at mægle et forlig mellem parterne, der ganske vist tillod evangelisk prædiken i Frue Kirke, men samtidig garanterede opretholdelse af de katolske messer.

Men at tiden for en mindelig løsning var forpasset, markeres af et brev fra det københavnske råd til kongen den 2. november 1530, hvori det udmaler, hvordan prædikanterne retter voldsomme angreb på de katolske messer, sådan at almuen »dagligen ligger os på halsen, at vi skulle afstille og aflægge sådan afgudsdyrkelse«. Det kan få de

Førgen Kocks gård i Malmø stod færdig i 1525. Efter en omfattende restaurering i årene 1965-67 fremstår den i dag stort set i sin

oprindelige ydre skikkelse. Den lave længe til højre er inddelt i tre boder, der har kunnet lejes ud.
(Foto: Malmö Stadsmuseum)

alvorligste følger for ro og orden, idet der er »mange kumpaner i staden, både båds mænd, fiskere og andre embedshavende såvel som borgere, hvilke vi ikke kunne regere i denne handel«.

En sådan uro vil kun gavne rigets fjender, hvormed sigtes til Christian 2., så Frederik 1. anmodes om at formå Joachim Rønnow til at indstille messerne eller om selv at sende sine fuldmægtige for at indsætte et nyt bystyre, »thi vi ingenlunde kunne holde eders nådes kongelige majestæt en lydig almue for«.

Rådet har sikkert beskrevet det pres, det var udsat for, så dramatisk som muligt for at overbevise Frederik 1. om nødvendigheden af at indstille messerne. Men at kontrollen med situationen virkelig var ved at glide det af hænde, antydes af tendenser til, at de evangeliske borgere ved ed forpligtede sig indbyrdes til at følge Guds ord og bekæmpe det katolske hykleri. Der var forslag fremme om, at man skulle kræve en lignende forpligtelse af rådet, »såfremt som vi skulle være deres lydige borgere«.

Frederik 1. synes dog foreløbig ikke at have gjort andet end at foranstalte en undersøgelse, der afslørede, at Ambrosius Bogbinder i rådet havde sagt, at han var sammensvoret med 300 andre, og truende havde udtalt, at de vel nok fik en anden herre, der ville forsvare dem, hvis kong Frederik ikke ville.

Rådmanden Poul Hansen havde refereret udtalelserne for den fra mødet fraværende rådmand Oluf Skrivers med den tilføjelse, at der var tale om »et farligt ord«.

Mens Jørgen Kock stod som den ubestridte leder af rådet i Malmø, synes Ambrosius altså at have været meget mere isoleret, idet han var i overens-

stemmelse med de kræfter blandt de menige borgere, der bragte hans kolleger i rådet under pres.

Kirkestorm i København

Tredje juledag 1530 eksploderede de opsparede følelser i en kirkestorm i Frue Kirke. Den samtidige katolske gejstlige Povl Helgesen, påstår, at ti navngivne personer med Ambrosius Bogbinder i spidsen var ophavsmand til denne aktion, hvor der blev øvet hærværk mod kirkens inventar, men, han siger dog ikke, at de selv deltog. Tværtimod hævder han, at de for at skjule deres egen andel havde allieret sig med en gruppe af »pøbelens værste bærm«.

Kirkestormen fik til følge, at Frue Kirke blev lukket for både den evangeliske prædikant og for de katolske messer.

Ambrosius måtte nogen tid senere træde ud af rådet. Omstændighederne kendes ikke sikkert, men det er nærliggende at tro, at det er sket i forbindelse med, at Christian 2. s længe ventede angreb kom sidst på året 1531.

En ny situation

Dette angreb blev rettet mod Norge, sådan at Københavns og Malmøs loyalitet ikke blev sat på prøve. Men det fik følger for deres stilling på den måde, at Christian 2. ved løftebrud faldt i hænderne på Frederik 1. og indsattes som fange på Sønderborg Slot.

Kort tid efter døde Frederik 1., og rådene i København og Malmø så sig da direkte konfronteret med et rigsråd, hvor de katolske biskoper besad stor indflydelse, uden at de selv længere havde

frygten for Christian 2. til at beskytte deres interesser.

Rigsrådet udsatte på herredagen i 1533 valget af en ny konge i et år, fordi det ikke kunne enes om, hvilken af Frederik 1.s sønner det skulle vælge.

Bisperne og den konservative del af rigsrådet var imod den ældste søn hertug Christian, fordi han var lutheraner og endnu stærkere end sin far havde markeret sig som tilhænger af en kirke underlagt fyrstemagten. At København og Malmø under Frederik 1. havde tiltaget sig vigtig indflydelse, ses af, at rigsrådet sikrede sig de to byers accept af udsættelsen, skønt byerne formelt ikke havde noget med kongevalget at gøre.

Til gengæld udfordrede rigsrådet byerne ved på herredagen at vedtage en beslutning, en såkaldt reces, der udtrykkeligt fastslog bispernes myndighed i kirken og forbød uautoriserede prædikanter at optræde. At det var alvorlig ment, viste man ved under selve herredagen at bringe Hans Tavsens for rigsrådet og anklage ham for at have sat sig op mod Joachim Rønnow. Derfor dømtes han til at forlade stiftet.

Rønnow optrådte imidlertid meget moderat, idet han kort tid efter gav Hans Tavsens tilladelse til at fortsætte med at prædike i København, mod at Tavsens anerkendte ham autoritet og forpligtede sig til at afstå fra angreb på de gejstlige, hvilket repræsentanter for byens råd indestod for. Striden omkring prædikanterne syntes således alligevel at have fundet en kompromisløsning i København.

Malmø trods rigsrådet

Kort efter forsøgte ærkebiskopen Torben Bille på samme måde at bringe recessen

Chr. III's belejring af København 1536. Træsnit fra Herman Ham-

melmann: Oldenburgisch Cronicon 1599. (Foto: Det kgl. bibliotek.)

i anvendelse over for prædikanterne i Malmø. De blev af domkapitlet erklæret for at være kættere og dømt til at forlade stiftet.

Kapitlet overlod det til de verdslige myndigheder af effektuere denne dom, hvorfor rigsråden Tyge Krabbe hen-

vendte sig til Jørgen Kock med kravet om, at prædikanterne forlod Malmø.

Dette afslog rådet i et brev af 6. januar 1534, hvori man dels hævdede at have privilegium af Frededrik 1. til selv at vælge sig prædikanter, hvilket som nævnt nok var en meget tvivlsom for-

tolkning af kongens brev, dels principielt nægtede at rette sig efter »den ukristelige reces«, idet man vidste som noget helt åbenbart, at de katolske ceremonier var ukristelige. Rådet forsikrer ganske vist, at det vil opfylde sin troskabspligt over for rigsrådet som en højere myndighed, »men hvis vi nogensinde skulle blive nødt og tvunget til en lære, som åbenbart er imod Gud og det hellige evangelium, så ville vi fortryde det ved Guds yderste og strenge dom«.

Øst og vest for Øresund

Det er værd at bemærke, at den evangeliske prædiken, som kritiserer den katolske kirkes praksis, får så forskellige konsekvenser i de to byer. I København kommer rådet først under stærkt pres fra den evangeliske bevægelse og må sidenhen gå på kompromis med bispnen. Det synes altså at have stået ret klemt mellem de to parter.

I Malmø håndterer rådet situationen så behændigt, at det ved hjælp af den evangeliske bevægelse får styrket sin egen position, og det afviser at bøje sig for ærkebispnen og rigsrådet.

Om det københavnske råd har haft mindre vilje til at opfylde kravene fra den evangeliske bevægelse end det malmøske, er ikke til at vide, men det har i hvert fald haft ringere muligheder. Kapitlet ved Frue Kirke kunne ikke presses væk så let som den enlige sogneræst i Malmø, og rådet i København kunne ikke i 1530 regne med Frederik 1.s stiltiende samtykke til et forsøg på noget sådant.

Til gengæld var det nok umuligt for rådet i Malmø i 1534 at give efter for ærkebispnen, sådan som rådet i København havde gjort året før, fordi det så

Efter fangenskabet hos hertug Heinrich af Braunschweig blev Lübecks borgmester Jürgen Wullenwe-

ver udsat for forhør under tortur og senere – i 1537 – henrettet. Som det ses af denne tegning fra den Rantzauiske tavle skete det ved halshugning.

ville risikere at vække netop den ukontrollerede vrede hos de kompromisløse evangeliske, som man havde set tidligere i København.

Fælles for udviklingen er, at evangeliet blev inddraget som argument for ikke at adlyde autoriteter, som man normalt bøjede sig for.

I København truedes der med, at man ikke ville være rådets lydige borgere, og i Malmø afviste rådet rigsrådets reces som ukristelig. Men da det ikke var de samme autoriteter, der i de to situationer kom til at fremstå som

fejnder af evangeliet, blev de politiske konsekvenser heller ikke de samme.

Kock og Bogbinder vælger side

Det kommer til udtryk gennem de roller, rådene i henholdsvis København og Malmø spillede ved udbruddet af grevefejden. Jørgen Kock havde holdt sig godt orienteret om, hvad der foregik under herredagen i 1533, og sammen med en række rigsråder havde han søgt at arbejde for hertug Christians valg til konge.

Med samme mål for øje havde han fundet sammen med Lübecks borgmester Jürgen Wullenwever, der håbede, at Lübeck i forbindelse med kongevalget kunne sikre sig privilegier, der ville styrke byen i dens konkurrence med den nederlandske handel.

Da kongevalget var blevet udskudt et år, havde Wullenwever imidlertid taget kontakt med Christian 2.s landflygtige tilhængere og hans slægtning grev Christoffer af Oldenburg, og der var blevet udkastet en plan for at rejse den tilfangetagne konges krav på tronen igen.

Jørgen Kock måtte være en vigtig brik i en sådan plan, men der er dog noget der tyder på, at han længe har holdt fast ved ønsket om hellere at se hertug Christian som konge. Efter Malmøs afvisning af kravet om at fjerne prædikanterne var Jørgen Kock imidlertid kommet i en presset situation.

Ved at stille sig på prædikanternes side havde malmøborgerne gjort sig medskyldig i deres kætteri, og ærkebispens havde fortsat den retslige procedure ved at lade freden hugge af dem på landstinget. Dette skridt var ikke så dramatisk, som det måske kan lyde, men det indebar, at malmøborgerne ikke kunne være part i juridisk bindende forhold, hvorved Malmø forbindelse med det omgivende samfund hurtigt ville blive umuliggjort.

Vi kan ikke vide det sikkert, men måske har ærkebispens skridt været det, der endelig fik Jørgen Kock til at slutte sig til Wullenwevers plan om et oprør i Christian 2.s navn.

En af dagene i tidsrummet 27.-29. maj 1534 bad rådet i Malmø lensmanden Mogens Gyldenstjerne om at komme til en drøftelse på rådhuset. Her blev han overrumplet, og borgerne

satte sig i besiddelse af slottet.

Der gik imidlertid mere end tre uger, før grev Christoffer dukkede op med sine skibe og krigsfolk i Øresund, og i den periode forsøgte rådet i Malmø at skjule den fulde rækkevidde af det, der var sket.

Den 1. juni anmodede det rådet i København om støtte, »dersom nogen voldsmand ville overfalde os for med vold og magt at tvinge os fra Guds ord og det hellige evangelium«. Det københavnske råd svarede forsigtigt med et

løfte om bistand til at »forhandle alt til det bedste«, såfremt det ikke var imod dets »ære og ed«.

Senere advarede det det malmøske råd mod at give sig i »handel med nogen udenlandske, vort fædrene rige til skade og fordærv«. Det betyder rådet i Malmø selvfølgelig skyndsomst, at det ikke har til hensigt, men skulle det alligevel blive tvunget til det, skal København »blive så vel forvarede der udi som vi«.

Rådet i Malmø formåede altså ikke at

bringe København til at deltage i oprøret, skønt man tydeligvis også havde ventet det i Lübeck.

Det kan næppe være andre end Jørgen Kock, der har stillet lybekkerne noget sådant i udsigt. Grev Christoffer blev da også straks ved sin ankomst til Sjælland modtaget af Jørgen Kock og Ambrosius Bogbinder.

Men Ambrosius sad jo ikke i det københavnske råd længere, og det åbnede ikke byens porte for greven, før han i løbet af endnu tre uger havde

Ambrosius Bogbinder besøgte i 1526 den landflygtige Christian 2. i Nederlandene og fik her udleveret propagandamateriale til spredning i Danmark. Dette flyveblad har dog ikke været blandt det udleverede, da det først blev trykt o. 1530.

(Museet på Frederiksborg).

skaffet sig så positiv en modtagelse hos adelen og almuen på Sjælland, at skridtet for København måtte virke mindre betænkeligt.

At rådet i København reagerede helt forskelligt fra rådet i Malmø, er ikke så ulogisk. Det befandt sig efter kompromiset med Joachim Rønnow ikke i noget modsætningsforhold til rigsrådet for evangeliets skyld, og det havde ikke lyst til at bringe sig i et.

At Ambrosius Bogbinder og rådet i denne sag stod på hver sit standpunkt, illustreres nok bedst af, at hele rådet efter Københavns tilslutning til greven blev fjernet og et nyt indsat med Ambrosius i spidsen.

Byernes stilling svækkes

Jørgen Kock og Ambrosius havde handlet dristigt, men oprøret bragte den jyske del af rigsrådet til at samle sig om hertug Christian og vælge ham til konge, og det skulle vise sig, at han var i stand til at mobilisere stærkere kræfter end Lübeck og grev Christoffer.

I fejdens løb blev endnu flere parter inddraget, men slutresultatet var en militær sejr for Christian 3. I april 1536 overgav Malmø sig til ham, og med Københavns overgivelse i juli samme år havde han kontrol over hele riget.

Hvad rådene i Malmø og København havde sat sig som mål under fejden, findes der ikke klare udsagn om. Wullenwever, der havde måttet træde tilbage som borgmester i Lübeck i august 1535, faldt siden i fangenskab hos hertug Heinrich af Braunschweig. Her blev han under tortur underkastet forhør, hvor også udsendinge fra Christian 3. havde lejlighed til at stille ham spørgsmål.

Han erklærede, at Malmø og Køben-

havn havde villet optages i hanseforbundet. Det er meget naturligt, at man i kredsen om Christian 3. kunne have mistanke om noget sådant på baggrund af de to byers optræden sammen med Lübeck, og at man med torturens hjælp har kunnet få Wullenwever til at indrømme det, er ikke overraskende.

Men det virker usandsynligt, at Jørgen Kock og Ambrosius skulle have forestillet sig, at deres byers interesser bedst kunne varetages ved tilslutning til hansaen. Der er mere, der tyder på, at de blot har sigtet mod at sikre og udbygge den forholdsvis selvstændige og indflydelsesrige stilling, som deres byer havde opnået inden for det danske rige i Frederik 1.s usikre regeringstid, men som var blevet truet af rigsrådets politik efter kongens død.

Om en sådan stilling blev der imidlertid ikke tale efter fejden, fordi den militære sejr stillede Christian 3. langt stærkere, end hvis han var blevet valgt af rigsrådet under normale omstændigheder, og han havde ikke som Christian 2. brug for at alliere sig med borgerne.

Tabernes skæbne

Som Malmøs og Københavns situation havde været forskellig under presset fra reformationsbevægelsen og omkring grevefejdens udbrud, mødte også de to mænd, der havde personificeret udviklingen, forskellige skæbner.

Skønt Jørgen Kock havde et større ansvar for grevefejden end Ambrosius Bogbinder, kom Ambrosius til at bøde hårdere.

Kort efter fejdens ophør blev han anklaget af enken efter rådmanden Jens Kammersvend, der under fejden var blevet henrettet for påstået forbindelse

med Christian 3., og han valgte at begå selvmord ved at tage gift.

Jørgen Kock måtte nok træde tilbage som borgmester og forlade Malmø, men han vendte snart tilbage, fordi Christian 3. kunne udnytte hans lokale anseelse til at sikre sig fuld kontrol med byen.

Fire år efter fejdens slutning, i 1540, blev han igen borgmester og kunne i denne egenskab modtage Clement Ambrosius, der dårligt kan være andre end Ambrosius Bogbinders søn, da denne i 1551 mødte op i Malmø for at undersøge, om han havde penge til gode fra sin fars deltagelse i finansieringen af Willom Stål.

Kilder:

Henrik Lundbak »... Såfremt som vi skulle være deres lydige borgere«. Rådene i København og Malmø 1516-1536 og deres politiske virksomhed i det feudale samfund. Odense 1985.

En overset verdenssensation

Dorthe Falcon Møller fortæller i denne artikel om et konstruktionsprincip, der, selv om det var en verdenssensation, blev overset som den danske opfindelse, det var. Emnet gælder pianofabrikant C. C. Hornung, i dag kendt for Hornung & Møller og hans jernrammekonstruktion.

Dorthe Falcon Møller.

På den store verdensudstilling i London i 1851 deltog tre danske udstillere med musikinstrumenter. En af dem var enerepræsentant for dansk pianofortebygning, nemlig Conrad Christian Hornung. Han var datidens største danske fabrikant inden for branchen, og denne udstilling var på en måde hans afsked med faget. I april samme år havde han solgt sin virksomhed til Hans Peter Møller, der videreførte den under det senere så velkendte navn »Hornung & Møller«.

C. C. Hornung havde to instrumenter med på udstillingen – et opretstående og et taffelformet. Han fik ikke medalje men »hæderlig omtale«, og juryen udtalte, at hans taffelformede var det bedste af sin slags blandt de udstillede.

Så vidt, så godt. Så skulle man tro, der var sagt nok om den sag. Men der er visse forhold omkring de to udstillede instrumenter, det nok er værd at se nærmere på. For Hornungs pianoforter var konstruktionsmæssigt anderledes end de øvrige udstillede. De var på en måde før deres tid.

Et nyt konstruktionsprincip

Hovedprincippet i konstruktionen var, at den ramme, der skal modstå strengetrækket, er støbt i jern i ét stykke. Stregene er fæstet til stifter i rammens ene side, og i den anden er de fastgjort til stemmenagler, der går ned igennem huller boret i jernrammen og ned i en stemmestok, der er limet på jernrammens underside. Naglerne spænder direkte imod jernet, der således alene modstår strengetrækket.

Denne konstruktion er selvfølgelig for os i dag. Den er et af de fundamentale principper i al moderne klaverbygning. Og Hornung var rent faktisk den første, der udførte den her i Europa. Men ved verdensudstillingen i 1851 vakte det ikke særlig opmærksomhed. Ganske vist fik han »hæderlig omtale«, og der var også anført en kort beskrivelse af det særegne ved konstruktionen i kataloget, foruden en meddelelse om, at han havde 10 års erfaring med denne.

Men så interesserede man sig i øvrigt ikke for dette. Det var en instrumentbygger fra et lille land med et navn, der ikke var så velkendt som de

Hornung overtog undervejs i sin karriere Holmens Kanal 12. Denne bygning opførtes efter Københavns brand i 1795 af C. F. Harsdorff for storkøb-

manden Peschier. »Gården« blev senere overtaget af Landmandsbanken, der stiftedes i 1871. Den ejes den dag i dag af banken: Den danske Bank.

store etablerede franske og engelske virksomheder. Og dér havde man også i en del år arbejdet med forskellige jernafstivninger. Men ikke med denne skelsættende konstruktion. En ramme støbt i ét stykke. En konstruktions-type, Steinway fik sit verdensberømte patent på i 1885.

Hornung fik altså ikke i 1851 den opmærksomhed, han egentlig var berettiget til. Og ingen hæftede sig hverken i samtiden eller eftertiden ved, at det var en konstruktions-type med 10 års erfaring bag. I realiteten en standardvare fra Hornungs fabrik.

Hattemagersvend og snedker

Disse forhold rejser umiddelbart visse spørgsmål. Hvad var det egentlig, der var sket? Hvem var C. C. Hornung? Hvad var hans baggrund?

Conrad Christian Hornung blev født den 1. juli 1802 i Skelskør. Hans far var hattemager, og drengen blev, som vanligt var, sat i lære i samme profession. I 1824 tog han på valsen, men skiftede herunder over til snedkerfaget, gik en snedker til hånd, og fik således attest på at kunne fungere som snedkersvend. Da hans store in-

teresse var pianofortebygning, tog han arbejde hos Bechmann i Kassel og fik her sin grundlæggende uddannelse i faget.

I 1827 vendte han tilbage til sin fødeby og byggede sit første pianoforte. Det år regner man for firmaets grundlæggelsesår, selv om Hornungs produktion i begyndelsen naturligvis var af yderst ringe omfang. I 1829 aflagde han mesterprøve i snedkerprofessionen, og senere samme år fik han borgerskab som instrumentmager og snedker i Skelskør. Så i 1834 flyttede han til Slagelse. Virksomheden var nemlig i stadig vækst, og Slagelse var et større marked. Men heller ikke her blev han. Den 26. april 1842 flyttede C. C. Hornung til København med et velforsynet materialeforråd og 18 arbejdere! Og den 20. dec. 1842 fik han patent på den helstøbte jernramme!

Her standser man uvilkårligt igen. For hvordan kan det egentlig lade sig gøre? Hornung var oprindelig hattemagersvend. Herefter blev han uddannet hos en ældre tysk pianofortebygger af traditionel skole. Så opbyggede han gradvis en mindre provinsvirksomhed og flyttede til hovedstaden, for umiddelbart herefter at udvikle et af de bærende konstruktionsprincipper i pianofortet. Som den første i Europa og uden tilsyneladende større berøring med, hvad der ellers foregik i de europæiske instrumentbygnings-centre.

Var Hornung genial, eller er svaret et andet? Hvem kendte han i de år? For at få blot nogle svar på dette, er det nødvendigt at fokusere på tiden omkring Hornungs flytning til hovedstaden, tiden omkring april 1842.

Hornung vil til hovedstaden

Der var uden tvivl mange grunde til, at Hornung på det tidspunkt ønskede at flytte til hovedstaden. Dels solgte han en stor del af sin produktion derinde, og dels ville det dér være lettere at udvide virksomheden. Han hentede også en del materialer i København, så det stadige skift mellem Slagelse og hovedstaden kostede både tid og penge. Det er bevæggrunde, Hornung selv anførte.

Dertil kommer, at der ikke var noget jernstøberi i Slagelse, en uomgængelig nødvendighed, hvis Hornung nærede planer om en større produktion af pianoforter med helstøbt jernramme. I årene op til 1842 havde han bygget omk. 150 såkaldte »Jernconstructions Pianoforter«, instrumenter med delvis jernramme. Og mon ikke de »materialer«, han hentede i København bl.a. omfattede dette tilbehør? Mangel på et jernstøberi kan næsten i sig selv være begrundelse nok for en flytning, men noget tyder på, at der sikkert også har været andre årsager.

Det er nødvendigt på dette sted kort at indføre en anden pianofortebygger, nemlig Andreas Marschall. Denne var den ledende københavnske fabrikant gennem 1820'erne og 30'erne. I 1841 blev han imidlertid syg og indlagt på et sindssygehospital i Slesvig, hvor han døde den 9. februar 1842. Hans fabrik blev videreført af enken, og efter hendes død i 1844 fortsat nogle år endnu indtil endelig lukning i 1847. Men det siger sig selv, at Marschalls sygdom alene fik andre til at vejlede morgenluft. Der var mulighed for at forsøge sig på hovedstadsmarkedet, når den ledende personlighed i branchen var sat ud af spillet.

Portræt af C. C. Hornung. Litografi fra 1873.
(Det kongelige Biblioteks billedsamling).

Hornung havde en kontakt i København, den velkendte instrumentmager og pianofortestemmer Hans Peter Møller, hans senere efterfølger. Denne kan have orienteret ham om de muligheder, der efter alt at dømme var i sigte på københavnermarkedet. Dette kan, foruden de tidligere omtalte bevæggrunde, også have været medvirkende årsag til Hornungs beslutning om flytning. Han bestemte sig nemlig allerede i januar måned, altså før Marschalls død.

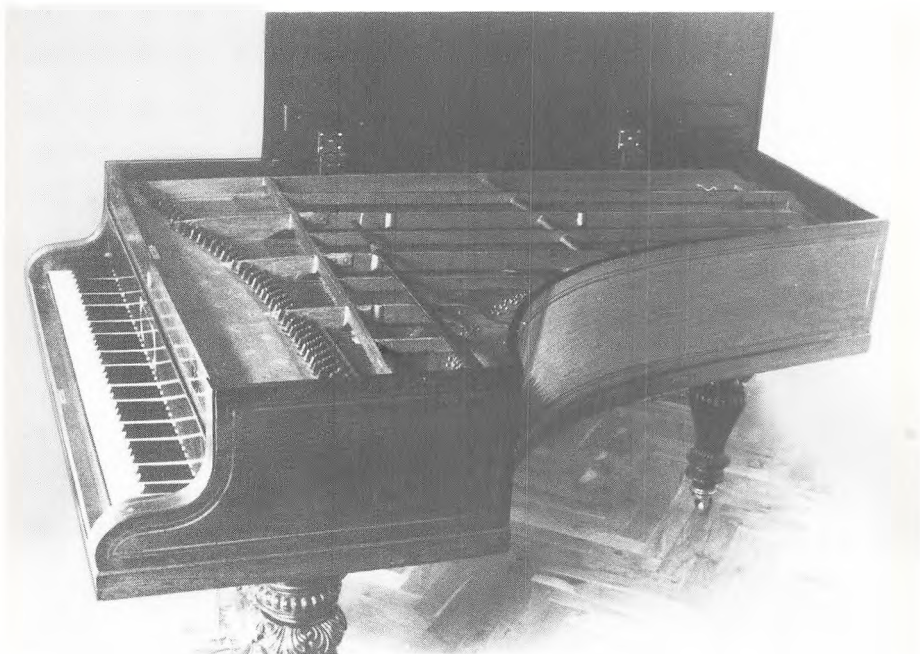
Borgerskabsansøgningen

For at kunne nedsætte sig i en købstad eller i hovedstaden og have folk i arbejde, var det almindelig praksis, at

man tog borgerskab. Det kunne blandt andet ske inden for håndværk ved at lave et prøvestykke under behørig kontrol af andre mestre i samme fag. Dette skete almindeligvis i magistratens regi. Men det ønskede Hornung ikke. I stedet for at henvende sig til magistraten gik han til det Danske Kancelli, datidens indenrigsministerium, med sin borgerskabsansøgning. Også denne sag kaster indirekte en del lys over de spørgsmål, der rejser sig omkring jernrammepatentet.

I sin ansøgning, dateret den 31. januar 1842, omtalte Hornung sin tidligere virksomhed. Han havde i skrivende stund 20 ansatte, og havde årene igennem haft en totalproduktion på 570 instrumenter. Han håbede, der ikke var nogen tvivl om, at arbejdet var udført dels af ham selv og dels under hans vejledning, idet der i den tid, han havde fungeret i Slagelse, hverken havde været eller var nogen, som kunne udføre et sådant arbejde. Han vedlagde i den forbindelse de lokale myndigheders vidnesbyrd desangående. Og så skrev han en helt central passus, som i sin fulde ordlyd er som følger:

»At jeg med Opofrelse af ikke ubetydelige Bekostninger har fulgt Tiden saavel med indenlandske som udenlandske Fabrikanter, og at jeg efter anvendelse af megen Tid og Grandskning troer i den seneste Tid at have givet mine Instrumenter en forbedret Construction, der hidtil, saavidt jeg veed, ikke er bekjendt her i Landet, og som jeg altsaa vilde være nødsaget til at meddele Andre, dersom jeg skal være forpligtet til at forfærdige Prøvestykke i Kjøbenhavn under Tilsyn af en eller flere Instrumentmagere.«

Flygel i privateje fra omkring 1847 med fabriksnummer 1363. Hornungs jernrammepatent dækkede alle former for pianoforter, alt lige fra taf-fler til flygler. Det viste instrument har

endnu en glat udformning af jernrammen. På senere instrumenter blev rammen gjort endnu kraftigere og fik arkantusudsmykning. (Forfatterens foto).

En hemmelighed

Hornung ønskede altså borgerskab med fritagelse for at aflægge prøve-stykke. Og der er næppe tvivl om, at den »forbedrede« konstruktion, han omtaler i ansøgningen, er hans helstøbte jernramme. Hans »Jernconstructions Pianoforter« var jo allerede dengang i produktion. De kunne ikke være nogen hemmelighed mere. Men de nye – de såkaldte »Jernpianoforter« – måtte han nødvendigvis endnu gå stille med. Faren for, at en anden kunne stjæle ideen og søge patent på konstruktionen, lå lige for. Det er sik-

kert også forklaringen på, at han tog hele 18 arbejdere med fra Slagelse til København.

Resultatet af denne ansøgning blev, at Hornung den 18. juni 1842 fik borgerskab uden aflæggelse af prøve-stykke. Og der er som sagt næppe tvivl om, at han allerede da var i gang med sine forsøg omkring den helstøbte jernramme. Det er jo ikke en sag, man kan færdiggøre fra den ene dag til den anden.

Der er altid en eksperimentfase inden en ansøgning. I sine erindringer anfører Hornung, at han i sommerens løb fik den tanke at bygge instrumen-

ter med helstøbt jernramme. Men der må her være tale om en erindringsfor-skydning, idet alt ellers taler for, at han var i gang længe før. Og allerede den 14. august 1842 indsendte han sit andragende om patentet, der som nævnt blev bevilget den 20. december 1842. Men historien er ikke hermed slut. Borgerskabsansøgningen afslører nemlig indirekte mere om baggrunden for det senere patent.

Hornung anbefales

Som sædvane var, blev C. C. Hornungs ansøgning ledsaget af forskellige personers anbefalinger. Den mest interessante var en længere redegørelse fra Lauritz Foss, daværende borgmester i Roskilde. Denne havde været byfoged i Skælskør i de år, Hornung virkede der, og Foss skrev herom, at: »Jeg gjorde mig en Fornøielse af meget hyppig at komme til ham (C. C. Hornung), for at see hans Arbeide og fortsatte forbedrende Opfindelser. – Det var desuden af afgjort Sag at der i hiin lille Bye ingen gaves, som kunde vejlede ham eller hjælpe ham i Faget.«

Som sagt forlod Hornung Skælskør i 1834. Men kontakten må have været bibeholdt, siden Hornung i 1842 kunne få denne anbefaling af Foss. Desuden er der flere udsagn i dennes redegørelse, der tyder på, at Foss havde fulgt Hornungs virksomhed med megen opmærksomhed siden Skælskørårene. Dertil kommer endnu ét, som ikke kan lades ude af betragtning.

For hvordan kan denne idé om en helstøbt jernramme overhovedet opstå hos en lille provinsinstrumentmager, tidligere hattemager? Træ alene havde

i århundreder været det eneste tænkelige til instrumentfremstilling. At kombinere dette med jern, et så helt anderledes materiale med helt andre egenskaber, synes ret paradoksalt. Ganske vist lå der i tiden mange overvejelser omkring problemerne med at få pianoforterne til at holde stemningen bedre. Tendenserne gik mod tykkere strenge og stærkere spændinger for at få tonerne kraftigere, og man forsøgte sig som sagt med forskellige former for afstivninger.

Hofmekanikus og overkrigskommissær

Men dette radikale skridt, en hel jernramme i støbejern, synes ikke ellers at have ligget lige for. Og netop i den forbindelse kan Lauritz Foss indirekte have spillet en rolle. For Lauritz Foss havde en yngre bror, Christian Foss, der boede hos ham i 1840'erne. Han var overkrigskommissær og hofmekanikus, og havde været forpagter af maskinværkstedet på Frederiksværk i Nordsjælland, det sted i landet, hvor den største ekspertise var til stede, hvad enten det drejede sig om kanonstøbning eller komplicerede dampmaskiner.

En mand som Christian Foss – hofmekanikus – kan C. C. Hornung udmærket have kendt gennem Lauritz Foss. De kan måske netop have diskuteret egenskaber og problemer ved jernstøbning. C. Foss havde blandt andet gjort flere nye opfindelser, især med hensyn til skydevåben. Og hvem skulle C. C. Hornung have diskuteret avancerede konstruktioner med, om ikke netop med den interesserede Foss-familie? Der var jo hverken folk i

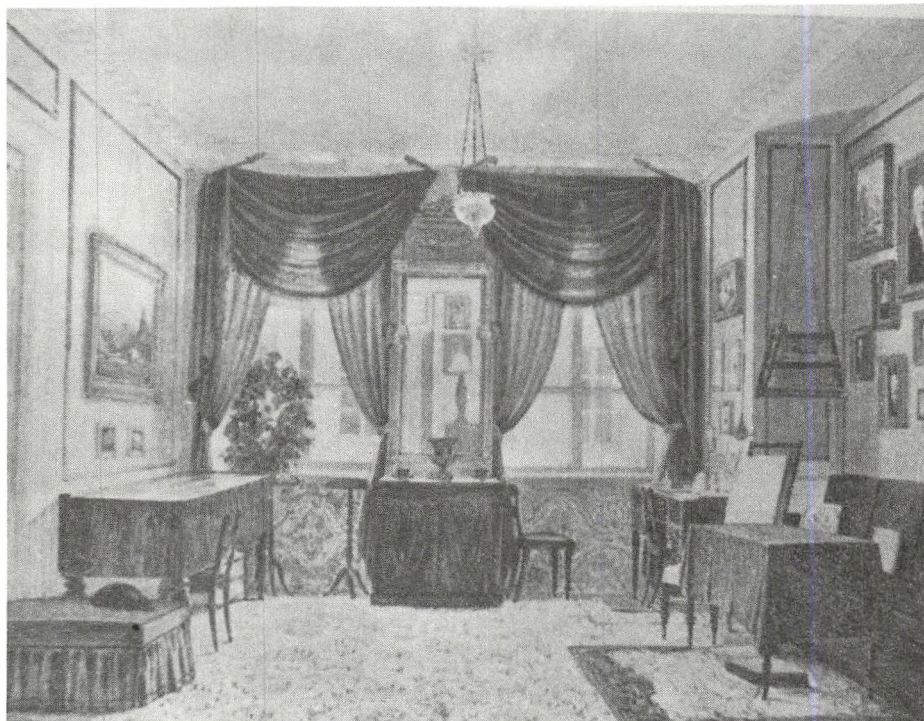
Skelskør eller Slagelse, han kunne lære af. Og som L. Foss skrev i slutningen af sin anbefaling:

»Imidlertid kan jeg, som den der fra Begyndelsen af har opmuntret ham til at bekjempe de Vanskeligheder, som enhver Begyndelse medfører, ikke andet end i høieste Maade anbefale dette hans Andragende.« Hornung anførte selv i sin selvbiografi, at netop byfogden i Skelskør var en ham venlig stemt

person, der var hans fortrolige i forskellige anliggender.

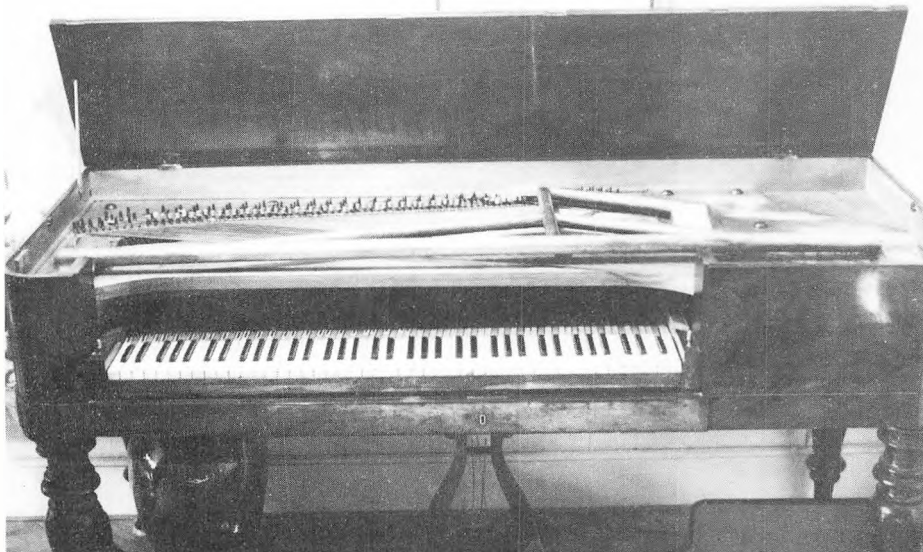
Udnævnt til hofinstrumentmager

Den 1. marts 1843, små tre måneder efter patentbevillingen, blev C. C. Hornung udnævnt til hofinstrumentmager. Man aner en Foss-indflydelse

Professorinde Angelique Jacobsens dagligstue tegnet i 1851 af Andreas Thomas Juuel. Til venstre i billedet ses et taffelformet klaver med lukket låg. Denne udformning var typisk for tiden. Og da man i C. C. Hornungs salgsjournal under den 20. oktober

1850 finder, at professor Jacobsen har købt et instrument for 350 rigsdaler, er det nærliggende at identificere tegningens taffel som et Hornung-fabrikat. (Fra Tove Clemmensen: Danske interiørtegninger fra rococo til klunketid. Kbh. 1951).

Et typisk C. C. Hornung taffelformet klaver fra 1850 med fabriktionsnum-

mer 1891. Privateje. (Forfatterens foto).

her, for L. Foss havde forbindelser til hoffet af forskellig art, og at broderen, C. Foss, var hofmekanikus, var næppe nogen skade til. Hofinstrumentmagerudnævnelser kom meget hurtigt efter C. C. Hornungs etablering i København, men allerede da ejede han hovedstadens største klaveretablissement. I løbet af det år, han havde været der, havde han overhalet Marschalls fabrik, både i antallet af ansatte og størrelse af produktion.

Hornungs fabrik ekspanderede i den derpå følgende tid. Selv anså han 1847 for sit bedste år. Men trods en vældig medgang besluttede han at trække sig tilbage. Han anførte selv, at han følte sig lidt træt. Han havde bundet mange penge i ejendommen Holmens Kanal

12, Den danske Banks nuværende hovedsæde. For det første havde han opført en femetagers fabriksbygning som sidehus, og dernæst bygget en ny etage på Harsdorffs hovedbygning, og han var bange for, at hans familie ville komme til at sidde hårdt i det, hvis han pludselig døde. Han mente nemlig, at en realisation efter hans død kun ville indbringe en sjettedel af den virkelige værdi. »Jeg havde 5 Døtre, men ingen Sønner. Havde jeg haft en Søn, vilde jeg vel aldrig have tænkt paa at opføre med min virksomhed«.

Hornung sælger til Møller

C. C. Hornung solgte som bekendt sin virksomhed til H. P. Møller i april

1851. Herefter flyttede han og hans familie til hans fødeby, Skelskør, hvor han levede tilbagetrukket de fleste af sine sidste år. En lille kort bemærkning sidst i hans erindringer tyder på, at han nok fortrød sin beslutning lidt. Men han havde dog en smule berøring med faget engang imellem, når han besøgte instrumentforretninger for folk i byen. Han må imidlertid alligevel have savnet København, for han flyttede tilbage til hovedstaden i 1870. Her døde han den 11. januar 1873.

C. C. Hornungs optræden på verdensudstillingen i London i 1851 var paradoksalt nok afslutningen på hans karriere som ledende pianofortefabrikant i Danmark. Det er skæbnens ironi, at den helstøbte jernramme, han præsenterede dér, var en nyhed set i udstillingssammenhæng. Men i realiteten var det mandens afsked med faget. Denne »nye« konstruktion havde været standard i hans instrumenter i flere år.

Danmark var således det sted i Europa, hvor den helstøbte jernramme først og endeligt for alvor slog igennem, og Hornungs patent fik skelsættende betydning for dansk pianoforteindustri. Det udløb i december 1852, hvad en del yngre instrumentbyggere utvivlsomt var glade for. I mange bevarede senere pianoforter finder man Hornungs jernramme-udformning med mere eller mindre ubetydelige små afvigelser. Grundprincippet, det fundamentale, er det samme. Dette patent var ikke en døgnflue, som så mange andre, men det spillede en betydningsfuld og afgørende rolle i dansk pianofortebygningens historie.

Kilder:

Kommerce-kollegiets industrifagsjournal (Rigsarkivet); D. Falcon Møller: C. C. Hornung and the Single-cast Iron Frame in The Galpin Society Journal XXXVII, 1984, samt C. C. Hornung: Et Håndværkerliv. En Selvbiografi (1868).

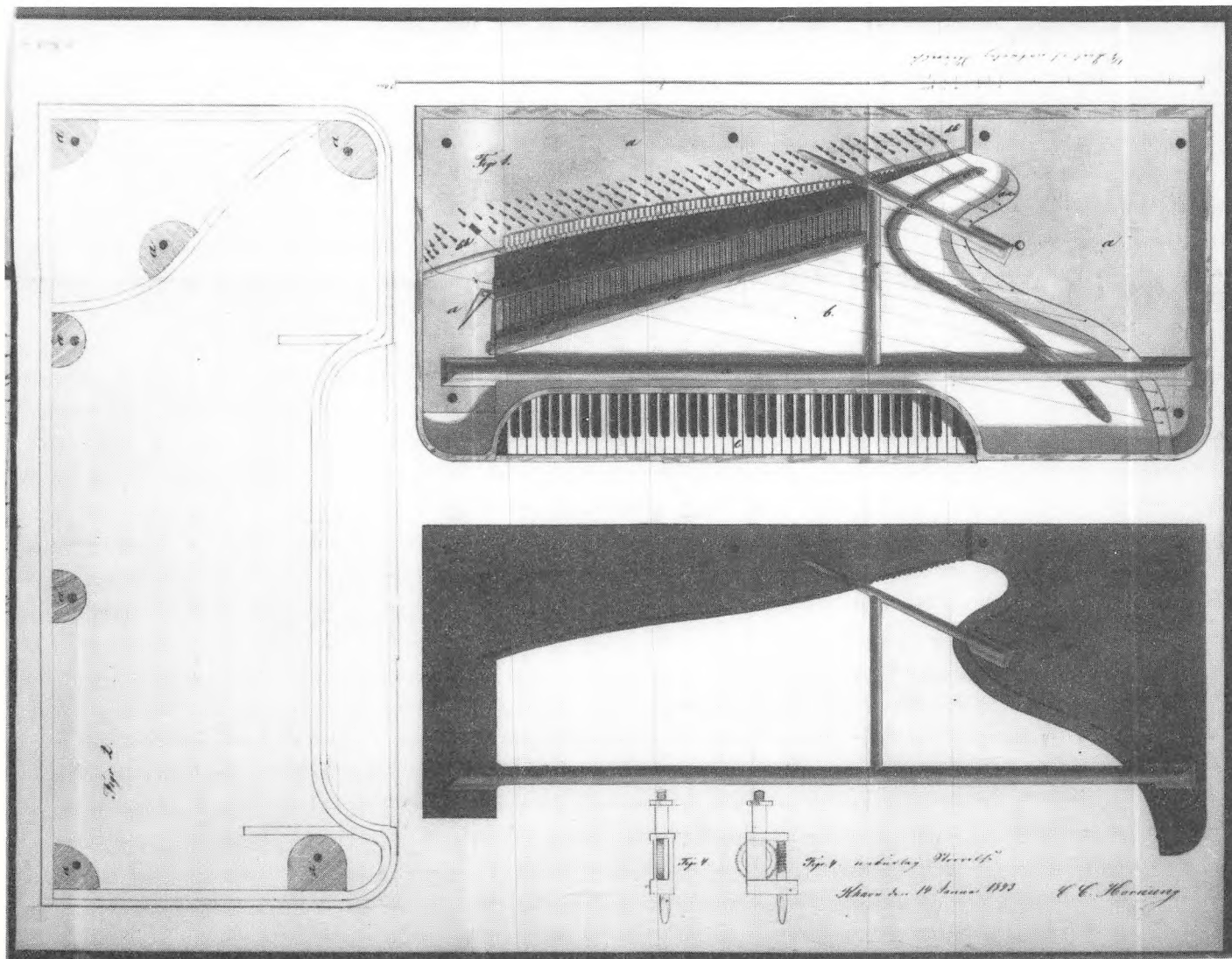
Patenttegningen findes i Rigsarkivet.

Fig. 1 – det færdige instrument.

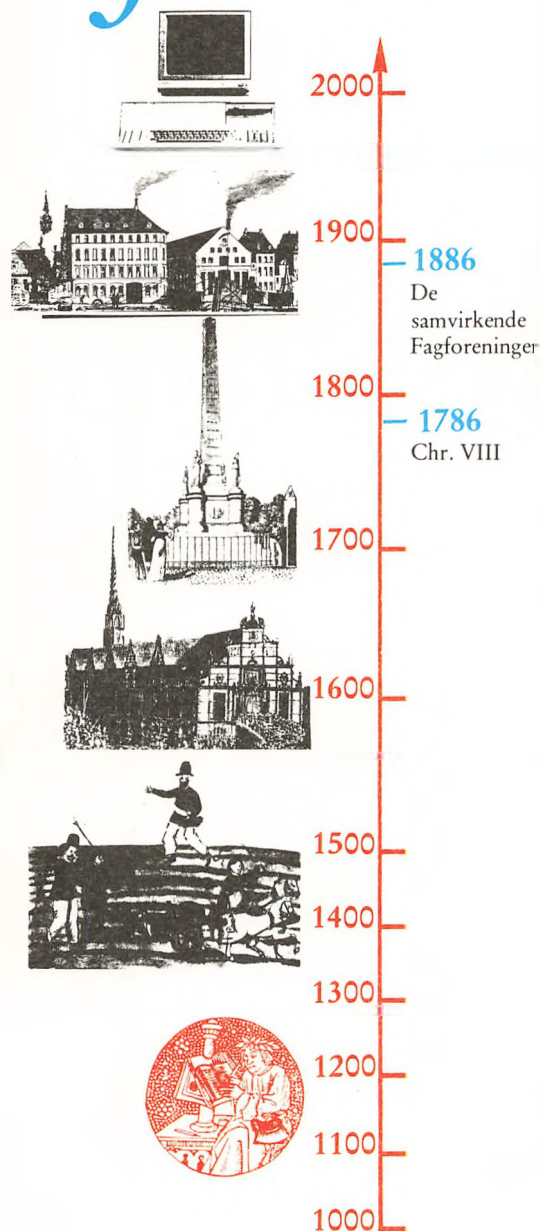
Fig. 2 – den tomme kasse, som jernplanen fastskrues i. Heri er kun det mest nødvendige træ, som danner leje for sangbunden samt nogle støttepunkter – a – for jernplanen. De er af opretstående træ for at undgå svind, og gen-

nem disse går 7 jernbolte ned igennem bunden og fastholder det hele. Man kan således, »om moden fordre det«, tage hele jernplanen ud med strenge på og lægge den i en kasse af anden form. Fig. 3 – den helstøbte jernramme (jernplanen).

Fig. 4 – den mekaniske skrue.

Jubilæer

Chr. VIII, 1786

Der er fornylig blevet fremsat en teori om, at H. C. Andersen skulle være søn af Chr. VIII. Men også på anden vis er Chr. VIII aktuel i 200-året for hans fødsel.

Kongen nåede kun at regere i knap 10 år, og der er delte meninger om, hvor godt han slap fra hvervet. Nogle har kaldt ham en fremragende regent, men de fleste er af den mening, at hans gode intentioner ikke modsvarede af handlekraft og viljestyrke. Hvordan han selv opfattede sin rolle i den bevægede overgangstid mellem enevælde og fri forfatning kan læses i hans dagbøger. Disse er i øjeblikket under udgivelse. En del af hans optegnelser har tidligere været udgivet ved historikeren dr.phil. Viggo Sjøquist, men nu tages der fat på dem fra ende til anden. Dagbøgerne udgives af Det kgl. danske Selskab til Fædrelandets Historie med dr.phil. Anders Monrad Møller som redaktør.

De samvirkende Fagforeninger 1886

LO blev under betegnelsen De samvirkende Fagforbund dannet i 1898. Men forud for denne samling af arbejderorganisationerne i Danmark var der i hovedstaden foregået en tilsvarende proces, som i 1886 resulterede i De samvirkende Fagforeninger i København.

Så langt de fleste fagforeninger i 1880'erne fandtes i København, og det var derfor naturligt, at en samling først fandt sted her. Det har sikkert haft betydning, at der netop i disse år i Göteborg blev afholdt den første nordiske kongres i arbejderbevægelsen. Den danske delegation kom i høj grad til at præge arbejdet på kongressen, og at de danske arbejdere var nået længst i deres enhedsbestræbelser, beviste de således ved at tage hjem fra kongressen og danne De samvirkende Fagforeninger.

Maler Jens Jensen var en central figur i De samvirkende fagforeninger, og han blev senere den første formand for De samvirkende Fagforbund.